IVO BALENTOVIĆ

ŽIVOT ZA OPANKE

ZAGREB 1936

IVO BALENTOVIĆ

ŽIVOT ZA OPANKE

NOVELE

ZAGREB 1936

Tiskara Ivan Lesnik, Jastrebarsko

(44)

Sadržaj:

U ZAGREBU 1 XI 1936

U suvremenoj eri „seljakovanja„ i psihozi borbe protiv „gospodskih krivica, a za seljačke pravice", u kojoj se nasuprot gospodskim krivcima i krivdama — seljaštvo i seljačstvo — idealizira do divinacije; u prilikama istinske i zbiljske bijede i siromaštva ogromne većine hrvatskih narodnih slojeva (poimence seljaka, obrtnika i radnika!) pokraj istinske i zbiljske raskoši i bogatstva jedne neznatne manjine većinom nenarodnih i protunarodnih pojedinaca u Hrvatskoj; u cvatu tkzv. „socijalne literature" po kojoj „hrvatsko selo govori" preko nekog „faćeka (nezakonitog djeteta)" koji vjeruje samo u vječnu i veliku moć prirodnih zakona, matematičkih istina, i u čovječansku jednakost i bratstvo, a „hrvatski grad" preko nekakovih „svjetlo crvenih" Amerićana, Engleza, Nijemaca i Francuza, te „tamno crvenih" Rusa koji „ne vjeruju u ništa"; u doba kada seljaštvo uz sve ostalo priželjkuje kruha, jer ga često nema, a građanstvo samo igara, jer često sve ostalo ima, i na koncu u vrijeme kada se na području „staleške borbe", a radi nesmotrenog, te počesto i proračunanog precjenjivanja nekog staleža na područjima hrvatskog javnog života, pa i u hrvatskoj književnosti — proglašavaju radi moralnih, socijalnih, kulturnih i političkih nevrijednosti pojedinih iz protivnog staleža (ili klase!) nevrijednima — svi, a iz pripadnog samo zato što pripadaju — svi vrijednima, izlazi eto knjiga „Život za opanke" sva prožeta općečovječanskim i općenarodnim mislima, u kojoj se u par uspjelih priča iz zbiljskoga života hrvatskog sela u Slavoniji ocrtava ni s desna ni lijeva, ni sa stajališta „pogospođenih seljaka", ni sa stajališta „poseljačene gospode" — suvremeno hrvatsko selo u Slavoniji.

U njoj t.j. u knjizi „Život za opanke" kroz sve priče proniče bijeda i nevolja, stradanja i patnje, boli i žalosti suvremenog sela jednog najbogatijeg kraja Hrvatske. Dakle zbiljski i nažalost istinski život Hrvata-seljaka toga najbogatijeg kraja naše domovine. No za razliku od mnogih i premnogih, mladi hrvatski književnik-Slavonac ne nalazi po svojim licima uzročnike takvoga sela u pripadništvu staležu, nego u ispovijesti morala ili pripadništvu inorodnom narodu. Za njega ne postoje ljudi od „pluga i motike" ili „čekića i srpa" koji samo zato što su od „pluga i motike" ili „čekića i srpa" ne moraju biti ni za što — krivi, da bi ljudi što su od „pera i olovke" samo zato što su od „pera i olovke" nužno morali biti — za sve — krivi!

Zbog toga pisac „Života za opanke" i drugih pripovjedaka ne ocrtava gospodina i seljaka kao dvije protivnosti koje se ne mogu uskladiti radi pripadništva staležu, nego radi pripadništva nemoralu, a počesto i radi pripadništva drugom narodu.

Njegova lica u njegovim pripovjetkama su ljudi od „pluga i motike" isto što i ljudi od „pera i olovke", ako su ljudi i Hrvati, ali opet i isto ako su, neljudi i nehrvati ili tuđinci. Njemu su pokvareni gospodin i pokvareni seljak istovjetni pojmovi, jer ta lica kao ličnosti iz seoskog „života nisu uzročnici svega zla i dobra kao pripadnici staleža, nego kao — čovjek ili nečovjek, te kao nehrvat ili stranac.

Sve u svemu knjiga ovakva kakva je nema klasičnu književnu vrijednost. Razmatra li se ni s premalo, a ni s previše strogo kritičkog ocjenjivanja, ona nije — najbolja od najbolje, ali nije ni — najlošija od najlošije. U nastojanjima da se život hrvatskog seljaka i hrvatske seoske prilike (bolje rekavši neprilike!) ocrtaju i na ovakav način, ovo je njegova — „prva" u jednoj knjizi. Pa zato čitatelji — primite te „Živote za opanke" kao jedan nov i uspio prilog hrvatskoj književnosti, i — čitajte ga! Sasvim razumljivo da biste ga mogli čitati morate ga imati. Čuvajući „bijele novce za crne dane", pokadšto i ne čuvajući, nego trošeći budzašto i budnašto, budite uvjereni, da ne činite toliko žrtvu da ne biste mogli „živjeti i umrijeti kao ljudi", ako ga kupite i — pročitate.

U njoj možda ne ćete naći sebe, ali zato ćete možda naći svoje i naše sa sela i grada u borbi za život i sa životom — napuštene, zapuštene i raspuštene u licima jednog mladog Hrvata književnika iz naroda — o narodu — za narod. Stoga žrtva koju učinite u vremenu i novcu za „Život za opanke" neka Vam ne bude preteška, jer ni u kojem slučaju nije prevelike. Tim više, ako se uvijek „ima na umu" da se doduše jede, da se živi, ali ne živi samo da se — jede. Stoga treba i čitati. No da se može pisati treba i — živjeti. — Međutim, ako se živi samo da se jede onda je za takve „čitatelje" teško biti pisac. No pisac „Života za opanke" napisao je ove pripovjetke čvrsto uvjeren da ne živi u takvim „kulturnim" prilikama.

Uostalom, u doba nekakve „prevodilačke književnosti" koju izdaju neki protunarodni i inorodni nakladnici, u kojima se piše o svemu više nego o Hrvatima i u kojima se ocrtavaju svakakove prilike samo ne hrvatske, pa te sve prijevode na veoma „neknjiževan" način narivavaju čitateljima, koji ih kupuju radi nekakve neshvatljive ljubavi za sve što je tuđe, strano, nenarodno i protunarodno, a još neshvatljivije mržnje za sve što je hrvatsko, domaće, narodno i sa sela, — možda će se pisac razočarati i možda ne će imati — pravo! Tko će ga u tome razuvjeriti?!

Blagonakloni čitatelju s puno ljubavi i za hrvatsku lijepu knjigu sada Vi imate — riječ!!!

Ante Oršanić

Život za opanke

Sjedio je iza prozorskog okna, zureći na pospanu ulicu. A večer se polako vuče cestom, valovi se tame komešaju i zgušćuju, kiša polako kaplje, kapljuca, kao suze iz očiju bolne rasplakane žene, cesta je gnjeckava, kaljuže se srebrno odrazuju i smiješkaju nekako tajanstveno.

Jakov je sjedio miran i nepomičan kao kip od kamena, sjedio je tako već pol sata i razmišljao. Njegovo je lice suho i upalo, pa u sumraku izgleda upravo jadno i blijedo; a i bio je blijed, ispijen i davao je sliku izmučenosti, to jest, takvog stanja o kakvom baš i jeste sada nalazio. Na suhome licu strše kao priljepljeni žućkasti brci, a oči su mutne, sive i zaplakane, zakrvavljene i otvorene široko i bolesnički. Sjedi Jakov na niskoj stolici, a desnom je rukom stisnuo debelu batinu. Naslonio je lice na klimavo okno, te kadgod ga odmakne ili prisloni okno se javi tihim šumom: klimavo je i samo s tri čavla pričvršćeno u natrulom okviru.

Kadgod se Jakov prene i okrene pogled sa mračne ulice, pa se, od mnogog sjedenja ukočen samo gane na stolici, izvija mu se iz grudi težak uzdah. I žena, što kraj peći u kutu guli krompire, pogleda ga sažalno i tužno, a u oku joj se zrcali šutnja i bol i suza.

— Ženo, šta ćemo?

— Ne znam . . .

— Ti ne znaš? . .

— Ne znam.

Glas jecavo zazvoni i oči postanu još sivlje i tužnije, glas drhti u tihome prostoru kao zvuk razbi-

jenog zvona. I čelo se navora, a ruka se spusti niže, tvrda seljačka ruka, izranjena i kvrgasta. Ruka se polagano spušta i puzi niz bedro, još niže, tu — ispod koljena, tu je rana kvrgava i nagnojena, teška, duboka i upaljena rana.

Onaj trenutak i slika strašnoga dogadjaja zatitra Jakovu pred očima i on zažmiri i zaškripi zubima. Sjeća se, svega u tančine, ali sve je to nekako mutno i sivo u svijesti, jer je ganuo nogu i bol se javio, pa ga nemilosrdno prikliještio i nagnao da izusti krupnu, gadnu psovku. U peći je svjetlucala vatrica i odraz se je lelujao na suprutnom zidu, a Jakov je skupio obrve, odvrnuo lice od okna i okrenuo se prema ženi, koja je sad već bila potpuno obavijena tamom i samo joj je nazirao pogurenu silhuetu.

— Otiđi kod doktora! Kaži da nemam novaca... Ništa nemam, reci. Ni dinara... Neka mi uzajmi, moli ga, sklopi ruke i moli ga, ženo, ja moram u bolnicu... Moram!

Zastenjao je muklo i stolica je rasklimana zaškripala pod težinom. Žena je ustala i izašla bez riječi. Čuo je udarac vratiju i korake kako se udaljuju, Zaronuo je glavu među koljena i osjetio kako mu se oko vlaži i suza polako izvlači iz kuta, osjetio je njenu mokrinu na svoranome obrazu.

— Što ću početi? — prestravljeno šapće i pred očima mu je sve ono grozno, nesretno i crno, što se je dogodilo pred dva tri dana. Zašto se je to dogodilo; i zašto nije mogao da izbjegne tu nesreću? Jakov ne zna uzroke i ne misli o njima. On znade za taj bol u nozi, osjeća on tu slabost u tijelu i suzu kako mu se koluta u oku. I dok kiša lijeno kapljuca i koraci se pod prozorom rađaju i umiru, on misli na svoje nevolje i vraća se na minule dane, kad je

zdrav hodao po toj kori zemaljskoj, kada mu nije pred očima lebdila avet smrti.

Jesen se je polako dovukla u njihovo selo: najednom su opazili kako lišće žuti i vene, kako dah umiranja lebdi povrh sivih strništa, pokošenih livada, a jutrom se motaju maglice. Jesen je došla i s njom prve kiše i blato na cesti i novi jadi, brige nove. Žena je došla pred njega, bilo je upravo pred tjedan dana, došla je i stala — sablasno blijeda i uznemirena, a on je odmah osjetio njenu misao i protrnuo je od nekog neprijatnog osjećaja:

— Šta hoćeš, ženo?

— Jesen je.

— Da! Vidim.

— I blato je...

— Znam i to.

— Pa, eto... ostala sam bosa... kao ciganka... a dani su hladni, postaju sve hladniji...

Glas je ženin plačan, isprekidan. Ona jesenja suznost, ono sluzavo svjetlucanje njenih zjena, ujedinjuje s odrazima raskvašene ceste i sve se je to slilo u snažan refleks koji se upija u dušu Jakovljevu.

— Pa, — ženo... Šta onda?

— Ti to znaš, Jakove.

— Ja ne znam!

— Ne znaš?!

— Ne!

A znao je on, znao, tugo moja, da ga ona preklinje neka joj kupi opanke kakve bilo i kako bilo. Samo nek su opanci; neka se zovu tako. Dosta je neka ima na nogu nešto metnuti. I vidjeo je sam: bosa je uistinu, treba joj nekako pomoći. Ali kako? Nema kola, nema ni konja, ni vola, nema ništa osim dvije ruke, i te su dvije besposlene, a umorne, trudne i oslabjele.

Razgovarali su o brigama: još dvije šake brašna, još nekoliko komada drva, nekoliko dinara...

Plakali su oboje s riječima, s pokretima, s dušom. Životne tegobe su bile krvave rane. I sve im je bilo jalovo i sve akcije beskorisne i prazne, sve situacije bezizlazne. On je tada, kad su počele rominjati kiše i noga ronuti u gnjeckavo tlo, jasno spoznao da treba nešto početi. On je to spoznao tako jako, da ga je to zasjeklo kao rez najoštrije britve. Pojačanje toga kidanja, te potištenosti, tog krvarenja, potencirala je bijeda njegove okoline: sobica je njegov uski i vlažni kvadrat, tri metra širok i šest metara dug; u kutu je postelja, a na njoj posteljina; da — prnje same, zakrpa na zakrpi. Stol je crn i natruo, okna se klimaju, stijene su okrnjene i neokrečene. Zabrinutim okom motri on te stijene i uvijek jednako govori:

Sobu treba okrečiti. Da. I to što prije. I posteljinu novu bi trebali, ženo.

— Da, trebali bi!

— I pod bi trebali izmijeniti...

— Da. I njega...

— I prozore.

— Da.

A onda je ustao rano jednoga jutra, žena skupa s njime, i poslije jela — to je bila zdjela kukuruznih žganaca — zaputio se u potragu za poslom. Jutro je bilo mutno i sivo, nebom su se ganjali crni oblaci, a on je naišao na nekog svog druga i ovaj ga je sa sobom pozvao na posao. Taj crni i obiačni dan bez sunca i svjetla, bio je dan njegove nesreće. Pošao je u šumu: sjeći jasenove. Nadnica ja bila mala, ali mora se raditi, jer kad čovjek radi ima barem nešto, ne radi li — nema ništa.

Otišli su šumu, gazeći najprije dugo preko rosnih livada, tromo i lagano u teškim iskrpljenim cipelama, sa sjekirom na ramenu, njih nekoliko. Nije to bilo prvi puta Jakovu da ide na šumski posao. I sa sjekirom znade on raditi. Još od rane mladosti. Ali ovaj put je pošao nekako mrzovoljan. I tužio se pred drugovima na život, zborili su o brigama, i čitave sate raspravljali o nadnicama:

— Malene-su, druže!

— Malene, malene!

— Da je barem koji dinar gore...

— Barem koji... Da!

I zasjekao je u prvo stablo sa psovkom i ljutnjom u očima, u pokretima — u svakom pokretu sjekire. Kad je jedno debelo deblo padalo, jedno staro i sasušeno deblo, otkide se jedna grančica i kvrcnu Jakova u nogu ispod koljena.

— Je li jako, Jakove?

— Nije! Samo kvrcnu...

— Ne boli te?

— Ništa.

Ali ranica mala dala se na zlo i na nesreću, počela se gnojiti i Jakov je osjetio treći dan kako oživljuje: nešto bocka kao s vrhom igle da neko dodiruje...

— Drugovi, osjećam je!

— Zar sada?

— Da! Bocka! Vrag je dao, bocka...

— Neće biti dobro...

— Zar uistinu?

— Ne će, ne će!

I uistinu. Pogodiše. Jakov je morao kući.

— Idi doktoru! — rekoše mu.

Pa je pošao. A liječnik mlad, gojazan i vedro nasmijan, potapšao je Jakova po ramenu, ponudio mu cigaretu; ispr..o je, pa pom j vo obm.tao ranjenu nogu.

— Ne boli sada, je li?

— Ništa!

— Dobro je, dobro...

Sutradan je liječnik dugo piljio u ranu, nestalo mu osmijeha s lica i prošaptao je:

— Nije dobro. Ne valja... Boli te?

— Malo.

— Hm! Čudim se! To je zbilja neka Božja kazna. Takva ranica. Morat ćeš u bolnicu.

Zadrhtao Jakov na riječ „bolnica" i srce mu plašljivo zakucalo ubrzanim tempom. Nije se tome nadao i stravom mu se zamutile oči.

— Bolnica zar? — šaputao je. — Zar nema drugoga izlaza? A novac? Odakle će ga nabaviti? Bori se za komadić kruha, a sada — bolnički troškovi!

Došao Jakov kući, zario glavu među dlanove i zapao u šutnju. Nepokretnost ga je zahvatila. Mrtvilo. Tupost. Ali u duši mu je bjesnila žestoka oluja. I dok je prolazio dvorištem, a orahovo se granje njiše kao zeleno talasje, Jakov je osjećao da se tako talasaju i u njemu neki tajanstveni valovi bola i crnine i bespomoćnim pokretima, on je jasno odavao svoju nemoć i slabost.

A večeras -- dok je blijedo i upalo svoje lice prislanjao na prozorsko okno, večeras, dok je grčio ruke i udarao po klimavom prozorskom okviru vodeći sa ženom beznačajne dijaloge, on je osjećao kako se rana budi, i kao neman oživljuje; ispunjava vatrom, groznicom, klonućem. Najzad, iznenadno, kao mlaz novootvorenog vodoskoka, sunu mu u svijest spoznaja, da je to sve nastalo zbog o p a n a k a, zbog jednih opanaka, koji, pored toga, nijesu još ni kupljeni i tko zna, da li će uopće i biti. Zbog opanaka! Sto mu gromova!! Zbog jednih nekupljenih opanaka, jeca on i škripi zubima i život mu je dodijao, jer ga rana ždere, toliko ga ždere, da se on već pita: hoće li je moći preživjeti?

Bjesnio je u sebi, i zato je koraknuo zaboravivši ranu, a ova se momentano javila i on je jauknuo i pao, i svijao se na podu nekoliko minuta. Na usta mu je navrla slina, ugrizao se za usnu do krvi, i osjetio je kako ga ledeni znoj oblijeva najprije po leđima i čelu.

U to se dok je on čučao još na podu i muklo, a sada nešto laganije stenjao, povratila žena i radosna lica saopćila mu da je doktor dao novaca i, da ga najljepše pozdravtja i želi mu sretan put i zdravlje, te — neka odmah ujutro krene.

Jakov se smirio, prebrojao novac i nasmjehnuo se, a s ukočenog lica nestalo je onog bolnog izražaja. — Ipak, — pomislio je zadovoljan — još imade gospode i ljudi dobra srca. I taj je doktor čovjek mlad i neženja, pa je sada takav, — a poslije — ko zna kakav će i on biti. Poslije — dok ga zajaši kakova raskreveljena „milostiva"; dok ga obuzda i metne mu uzicu na usta; tada će, možda, raditi i on za profit i njezine svilene haljine, a zaboraviti na sirotinju.

— Znaš, ženo, — počeo je Jakov otegljivo i otužno, melankolično zureći u neku neodređenu daljinu pred sobom, — ja sve mislim da to i nije baš moralo biti tako, eto, tako ko što jest, znaš...

— Kako to misliš? Šta to...?

— Eto, — nastavio je tromo, gledajući sad u zablenuto i brižno ženino lice — ta moja rana, mislim, Razmišljam o tome i sve mi se čini da su tu krivi samo ti opanci, ne bilo ih!

— Opanci?!

— Da, opanci, ženo!!

Ona je presenećena buljila u njega, a onda, shvativši da je on optužuje, okrenula se i pokrila lice pregačom, pa zajecala. Noć je raširila svoje valove tame i mala je petrolejska svjetiljka žmirkajući osvjetljavala trošnu nutrinu njihove sobice. Vani je fijuknuo vjetar i orahova grana se je savinula toliko, da je zelenom rukom dotakla prozorčić, a Jakovljeva sjena se je sablasno njihala na stijeni. On je počeo umirivati ženu, zatim je legao u postelju. Ugasli su svjetiljku i u tami stenjući bolno, počeo je brojati sate. A ovi su se vukli jedan za drugim polagano i lijeno, rastegnuti u kilometarsku duljinu. Rana je pekla sve jače i trzalo je nešto u cijeloj nozi, zubima je zacvokotao Jakov, opsovao štogod, da se poslije pobožno prekrsti i zazove u pomoć Boga, svetoga Jakova i Djevicu Mariju.

A u jutro, kad su se pijetlovi oglasili po pospanim avlijama, kad je trebalo ustati i poći na željeznicu, Jakov je zastenjao još bolnije, opsovao sudbinu, promrmljao nešto o opancima i protegnuo se — a lice mu je blijedo, upalo i dugoljasto: protezao se, a donja mu se čeljust nekako otromboljila. Iz dubine grudiju čuo se je tihi jecaj i ništa više. A žena najprije presenećena, nijema i u stavu isčekivanja, puna crne slutnje i groze skočila je naglo u vis, dohvatila svetu vodu i načinila mu znak križa na čelu. Zajaukala je i zavrištala zatim, a, kad su na tu vrisku dotrčali prvi susjedi, našli su, već onijemljelu od bola ženu, nad tijelom umirućega čovjeka.

Narodni čovjek

Te večeri doktor Raskljoković raznježen od nekog nenadanog ganuća, već je treći puta podigao čašu i viknuo nekako dostojanstveno, svijestan da su sve oči uprte u njega:

— Neka žlvi sloga i bratstvo!

A vani je jecala kiša i iz žlijeba se je sunovratno prosipao jedan bujni mlaz vode na trošnu seosku stazu. Gostioničar Suštić je zijevao iza stola, držeći se desnicom za jednu ispražnjenu flašu sode, a svi ostali su sjedili za malim zelenim stolovima, jedan drugome sučelice, svi blaženo zažareni u licu i ugrijani od pića koje su salili u grlo.

Raskljoković osjeti da mu je vruće i protumačivši da je to od zadovoljstva i uzbuđenja, on raskopča košulju, a susjed, brkat i suhonjav seljak Drempić, koji ga je udivljeno motrio, važno mu reče da je to zbog toga što vani pada kiša, i da je tako najbolje ako se čovjek potpuno raskomoti. I seljak taj isti podiže čašu, nazdravivši mu gromko. Pri tome je spomenuo i njegovo ime, i izrekao je riječ, tu slatku, svemoćnu, čarobnu riječ — doktor. I zagledavši se Raskljoković u rub svoje poluprazne čaše, baci se u razmišljanje i sjećanja na minule dane razigraše se u njemu kao listići u jesen na praznoj cesti. On se podlakti na stolu, duboko zabije glavu među dlanove. Taj naziv „doktor“ pričini mu se kao neka avet koja se cereka na njega: i sve se poče okretati, sve mu dođe mračno, sivo i isprazno; pa i taj naziv koji mu ne pripada, jer ga nije nikad stekao. A ovdje u selu

svi ga zovu laskavo i mazno „gospon doktor“, i šta on tu može? Hoće li reći: Ljudi ja nisam doktor i ja nisam advokat ko drugi, jer nemam ja toga na papiru kao što to drugi imaju. Hoće li im ispričati kako je proteklo vrijeme njegovog školovanja, teškog i napornog i nedovršenog zbog rata; kako je diplomu dobio na prečac i prije reda, pa iako se danas vozi u luksusnom automobilu, iako na njegovoj kancelarijskoj tabli piše: „Dr. Raskljoković, advokat“, što znači: Dragan, a ne doktor kako to mnogi misle i kako i on sam često misli.

Sluša on glas duše svoje koji mrmori o prošlosti i tužan je; raznježen. Vani jeca kiša i žljijeb pjeva o mokrini tople proljetne noći, a i cesta je sad blatna, a ovdje je veselo i svi gledaju u njega, u svoga čovjeka, vođu; svi piju i smijuckaju se i tu je i njegova desna ruka u svim najvažnijim tako zvanim, političkim pothvatima, Mato Drempić. Taj čovjek mu je vjeran i odan, a prevejan je i lisac, premda evo i sada ima iscereno lice u drzak smiješak, vide mu se gnjili, krnjati zubi, a brci mu somovski vise niz upale obraze. Konačno tko bi to znao, kakvi su to mozgovi u tim seljačkim lubanjama. Ovamo ti skida kapu i previja se pred tvojim gospodstvom, a kad se okreneš psuje ti oca i mater, i najradije bi te da može i da smije, onako od srca ošamario. Takvi su mnogi. Samo ipak boje se zakona, paragrafa; plaše se žandara. Jer kad žandarski narednik Mićunović drekne šorom, svi se vratovi uvlače u ramena i brci drhću od straha.

Taj Drempić eto što sjedi do njega, ima blesavo lice, a opet nije takav kako se to po licu može zaključiti. Znade dobro govoriti i jezik mu se ne zapliće. Nastupa otvoreno, bez straha i govori, brate, samo uzmahuje crnom žuljavom desnicom kao kakav apostol ili misionar. U selu ga mnogi ne vole: promijenio je

politički pravac. I prozore mu zbog toga polupaše. A on vedar. Smije se. Pokazuje svoje šuplje zube. Evo ga i sad je takav. Vječno ćereta, blaženo se osmjehuje, pijucka kiselo vino i gladi somovske brčine. Raskljokoviću dođe još tajanstveniji taj nacereni čovjek do njega. Što više razmišlja o njemu, dolazi mu sve zagonetniji. Pravi rebus. Sfinga. Taj prosti seljak što vonja po štali i znoju; taj mali čovjek, seljak, što ima žuljave ruke zamazane balegom i muljem.

Raskljoković zovnu gostioničara i dozva još trideset litara vina, a prisutni se uskomešaše, povici odobravanja se umnožiše, i pokreti oživješe.

— Živio naš zaštitnik! Živio gospodin doktor Raskljoković! Živio!

— Živiooo!

— Živila sloga!

— Živilaaa!

Drempić zabubnja prstima po stolu i motreći pred sobom novu litru, mehanički dohvati čašu i živo nagnu.

— E, to je! — nakašlja se muklo. — Ja sam oduvijek govorio: hoćemo svoga čovjeka! Onaj koji je s nama, to jest koji živi u našoj sredini, taj pozna sve naše jade i brige; taj će nam i pomoći! I zato ja sada ponavljam, — pri tome se on značajno zapilji Raskljokoviću u lice, — velika je sreća, da ste se prihvatili kandidature . . .

Tu on zamuča, a u Raskljokoviću odjeknu riječ kandidatura i on se u isti mah sjeti prošlih izbora, kad je isto ovako kandidirao, obilazio po selima, držao govore po smrdljivim gostionicama i pravio ljubezno lice svima pa, i običnim uličnim skitnicama, a onda je nakon mnogo potrošenog novca na pijanke i podmićivanje — pao kao ispušeni čik iz aeroplana.

I sada opet takav pothvat. Novi pokušaj. Sada

opet to vučenje po krčmama s pijanim i neiskrenim poseočarima, s ljudima što su šareni u duši kao toaleta cirkuskog klovna: opet sada ti govori, to naprezanje i mucanje (da, on ne može bez mucanja održati nikako nijedan govor).

Opet sada to tratenje noći u zadimljenoj, plješnivoj i vlažnoj krčmi, kraj žmirkave polukrepane petrolejke, a onamo — onamo se grči po mekim jastunima njegova žena, milostiva gospođa Melita i kune njega, a sanja o ljubavnicima i putovanjima u drugoj klasi. On je evo kontrastnim nekim vihorom zahvaćen i pada iz crnog nastrojenja (dali se i tude mogu odrediti boje?) u blijedo žuto, i crveno i opet u sivo i oblačno; brzo dolazi jecaj i suza sakrivena; i tek se je eto, čas prije raznježio i pokušao, dižući visoko čašu, naći uzrok i osnovu te nenadane radosti, kad ga zaokupiše opet te gavranski nesmiljene misli, pa mu kljuju mozak, proždiru optimizam.

Pred njime je Drempićevo pijano lice i nos mu je, on to tako jasno opaža, crven kao jesenska paprika. Ostali su razigrani i pjevaju, i laskavo zure u njega, u svoga vođu, a on luta po sivim prostorima.

Vani jeca kiša kao žalosni refren njegove mladosti kao neka tiha poruga njegovom lažnom doktoratu i lažnom gospodstvu.

— On je doktor! Eto, — to je suma! Doktor! Ali on nije doktor! Dakle, šta je on?

On prolazi seoskim blatnim cestama, sjedi u automobilu glatko izbrijan i zalizane kose, visoko diže glavu i misli: ja sam ugledna ličnost, ja sam doktor, brate rođeni, pa iako to nisam, ja ipak to jesam!

Večeras, uoči dana kada će pasti odluka: hoće li se on, po narodu izabran uspeti na onaj davno snivani pijedestal, Raskljoković se muči da svede svoje misli u neki red, ali mu to ne uspijeva. Jednostavno: on nema uvjeta da to izvrši. On hoće da misli jasno: da diferencira pojmove. Ali to ne ide. Mozak je njegov tup i umoran! Osjeća dobro: misli su mu porazbacane, izlomljene, kratke, blijede. U stvari on i nije pametan čovjek. On je samo figura. Figura, lakirana i napuderisana, između mnogo drugih prostačkih figura, koje smrde po štalama i bijelom luku.

— Tko su ti ljudi oko njega? Drempić? Jesu li to seljaci? Da, ovi tu, u ovoj prostoriji? Je li to onaj zdravi elemenat koji u sebi nosi praiskonsku snagu zdravlja i vitaliteta? Eto — taj pijani Drempić promijenio je nekoliko puta masku na svom iscerenom licu; zemlju daje drugome obrađivati, a on čita novine i rukuje se sa seoskim žandarima, ćelavim penzionircima i financima. Je li on seljak, svinja iscerena pijana? Je li on iskren? Pa onaj tamo prijeko. Ivan Pranjić, seoski bećar i razbijač prozora po narudžbi, čovjek bez budućnosti, bez programa, poštenja i morala. Onda, taj što sjedi njemu iza leđa: raspikuća i propali konobar, mizerija, spolno bolestan i tuberkolozan. Pa onaj do njega, bivši robijaš i sluga gostioničara. I drugi — ostali: nesvijesni balavanderi, šusterski pomoćnici, nogometaši i ćoškaroši, koji su sada, dok piju njegovi privrženici, a sutra će mu okrenuti leđa, slaveći i kujući u zvijezde drugoga, možda baš njegovog protivnika.

Pritisnulo nešto Raskljokovića u duši, naleglo se na prsa kao vampir, pa je on naglo ustao i platívši račun, zaputio se zaobilaznim putem, krišom na ulicu. Kiša je prestala, a iz krčme se je čula pjesma gubeći se s novim koracima, da najzad, kad je već prilično odmaknuo, posvema utihne. Raskljoković otvori usta i udahne lakomo mlaz svježega uzduha. Pri tome pomisli na ženu i dođe mu želja da je zgrabi, zgnječi, uništi.

— Mrcina jedna, ona je svemu kriva! Ona me je na to nagovorila!

*

Na nebu su poniknule zvijezde i bilo je svježe i vedro, pa se Raskljoković vratio u prošlost. I sve mu je živo i jasno iskočilo pred oči. Još prije nego je prvi puta kandidirao, spakovala je gospođa Melita svoje stvari i netragom izčeznula. To je bilo iza treće godine braka, kad je Raskljoković bio već pun revolta i gorčine, kad su mu dnevne scene plača i zagrižljivosti kao rezultat bračnog života bile došle do grla. On je znao već tada: da je ta žena, za kojom je kao student trčao dane i noći i gladujući nosio joj cvijeće i bonbone, ludovao za njom pjevajući joj plitke erotičke stihove — da je ona njegov usud i uzročnik svih nemira i perturbacija i živčanih slomova; on je pojmio da je ona tu, i da mu sjedi na leđima i bičuje ga do krvi kao životinju, a on svejedno nema snage da je se riješi i odbaci od sebe, da zamahne žestoko i zgnječi je kao dosadnu muhu. Da. Tada je on bio siromašan student, a ona je plesala po kabaretima gola i griješna; bogati Jevreji su lijepili banknote po njezinom tijelu i ona je ljubila njihova smrdljiva slinava usta što vječno žude za masnom guščetinom i preslatkim tortama. Upoznali su se jedne svibanjske noći kad je cvao bijeli jorgovan, a ona je stajala rasplakana i bolna u sjeni platana usnuloga Zrinjevca. Žudio je za njom kao davljenik za životom i kad mu se nakon tri duge godine vlačenja po kabaretima i ljubakanja i grijeha, anemična, blijeda, iscrpena i bolesna ovjesila oko vrata obećavši da od sada postaje samo njegova, on je pao u delirij sreće i entuzijazma. A poslije, već iza nekoliko mjeseci došlo je do prvih trvenja i griže ja i prikrivenih nemira. Ona je bila žena pokvarene skitničke krvi, a on čovjek birokratski spokojan i s pretenzijama koje nemaju naslova za realizaciju uslijed preslabe volje. I jednog dana, nakon žestoke tučnjave (pokućstvo je u salonu stradalo i veliko je zrcalo ostalo smrvljeno), ona je spremila sve svoje stvari i otišla. Raskljoković, tada već advokat i istaknuta ličnost zaboravljene slavonske provincije, progutao je ovu gorku pilulu misleći: vratit će se ona i sve će se dobro svršiti. No gospođa Melita je najprije njemu napisala jedno pismo ultimativnog karaktera u kome ga je nazvala mumijom i čovjekom bez smisla za „jedan bolji i ugodniji život", jer nije postigao ni doktorat — iako to u selu ne znaju — dočim su njene prijateljice poudate za ljude ambicijozne i umne, tako da su neki već sveučilišni profesori ili narodni poslanici. A on je tek siromašni provincijski advokatić sa lažnom titulom i blesavim licem.

Tako mu je pisala sjeća se on, evo sada dok je prestala kiša i mjesec se pojavljuje kroz oblake. Živo su mu se usjekli u dušu tragovi tih dana. Ono lomljenje, ono ogorčenje i ljutnja: on se nateže po provinciji, on se gnjavi sa seljacima i žonglira s tim suhim dvoličnim paragrafima; on vara te ljude za novac koji mora na nju potrošiti (tri mjeseca je morao raditi za njenu skupocjenu krznenu bundu) a ona — ona se zabavlja s drugima i dok je on pognut nad dosadnim spisima i mislio na nju, na svoju mladost, na prve poljupce i njene meke crne kose, ona se za stalno nije sjetila na njega. U tim časovima uviđao je Raskljoković svu tragičnost svoje prirođene slabosti, i svu tugu zbog spoznanja: žena te vara, žena te ne ljubi nego te prezire, a ti si ludovao za njom i nosio je na dlanu i milovao je, te s pretjeranom brižljivošću skidao svoj kaput pa nju zagrtao da joj ne bude hladno; grijao svojim ru-

kama njenu meku bijelu ruku; a ona je tu istu ruku poslije podigla i ošamarila čovjeka po licu, ogrebala ga svojim šiljastim obojadisanim noktima.

— Danas je tu, — šapće Raskljoković i pali nervozno cigaretu. — Hoću konačno da ju svladam; hoću da joj ja budem gospodar; da joj sjednem na vrat i ne će se bez molbe sklopljenih ruku nikuda pomaknuti. Ja hoću da svladam tu prokletu ženu, tu bludnicu, koja me nikad nije ljubila; tu — za kojom sam i danas lud i krv bih svoju za nju dao . . .

Stigavši kući, Raskljoković žestoko zalupi vratima, a onda najednom zastade, i zagleda se u prozor Odatle ga zapljusnu jedno, za njega veliko iznenađenje. Melita je naslonjena na prozor, nasmijana i vedra, i koketno mu domahuje rukom.

— Čekala sam te, dragi. Dođi moj mali neposlušni gade! Ostavljaš me tako dugo samu.

— Melita ti buncaš . . ?

— Ne dragi, govorim iskreno . . .

On je, ne snalazeći se blenuo pred sebe. Lagano koračajući, osjetio je da mu je nekako gorko u grlu. To tepanje! Ta maznost! Šta je to? Zar neki novi trik? Zar da povjeruje? Ha ha ha! Zmija prokleta! On nju ostavlja! A ona? Mjesece i mjesece luta po Zagrebu i Beogradu i to, — to nije skitnja?! K tome još: skitnja s prostitucijom. On to sigurno zna!

Ušao je u salon i toliko zalupio vratima da su se sva okna potresla. Stao je nasred sobe mrk i pognut i čvrsto riješen da se zaleti na tu ženu i da je dobro izudara. Ali, sukobivši s njenim očima, s njenim nasmijanim licem, on je osjetio miris njene puti, i doživio isto ono čustvo koje ga je obuzimalo, kad ju je prvi puta sreo.

Ta žena ima nečeg demonskog. Šta je to? Ona ima neku moć u sebi i on je nemoćan u njenoj blizini, i kad ona hoće on se smije, kad se njojzi prohtije on plače skupa s njome.

Melita je ovila ruke oko njegovog vrata i počela mu tepati:

— Sutra . . . sutra je najvažniji dan, dragi. Ja se nadam, znaš mili moj, ja pače čvrsto vjerujem, da ćeš ti uspjeti! Oh, da, da, ti moraš uspjeti . . . Ona ga povuče na divan i položi glavu na njegove grudi, a on se nemoćan, iznenađen i slab, predade valu nekog polusna, gdje čovjek predmete i pojave nazire u blijedim konturama, a opet sve dobro poznaje i razumije.

— Ti ćeš proći, ti ćeš uspjeti! I opet se zar ta žena razmeće s riječima u težnji za profitom? Šta ona hoće? Da on mora uspjeti?! Ona ga je na to natjerala, a sada ultimativno izlazi pred njega i vlada s njime kao s nekim mrtvim predmetom. Jest, upravo je tako. Upravo tako.

Raskljokoviću je teško i oko mu se muti. Suza mu teče preko lica. On motri tamnu put svoje žene i gladi, nesvjesno i spontano — njenu meku crnu kosu.

Kako samo ima lijepe oči. I kosa joj je crna i meka, tako meka kao svila. Da li znade ta žena šta je to ljubav i brak? Da li ona to znade?

A jedan dan je polagano prošao.

Primiče se veče.

On sjedi u svojoj kancelariji, a seljaci prolaze sokakom u grupama. Motri on njih: njihova lica sa živim i dubokim očima; uspoređuje on ta lica jedno s drugim i pokušava da s njih odgonetne: šta se krije u tim ljudima; kakve se misli motaju u tim lubanjama? On uspoređuje taj seljački život sa svojim i ta razlika mu se dimenzionalno učini ogromna. Taj život: gdje žilave ruke lome pljesnivi crni i zasušeni hljeb, i taj njegov život u šumu automobila i uz meki

bijeli, sočni hljeb. Ta dva života koji bi se morali usklađivati, popunjavati, izjednačivati u vrijednostima, toliko su daleko jedan od drugoga i ta razlika, kilometarski glomazna, drsko se otegnula u nedoglednu daljinu. On to uviđa: on seoski inteligenat, čovjek u fraku i rukavicama; on to uviđa i opet je gospodski gord i ponosan i držanje mu je dostojanstveno. Ušao je u narod zbog k o r i s t i, boravi u narodu zbog sticanja; a spoznati grijeh i opet griješiti i biti svijestan svoga čina, bolno je ponekad i teško. Raskljoković broji na prste godine svog žongliranja u tome selu, gdje za skup novac prodaje blesave, besmislenom komplikovanošću maskirane riječi; zbraja on parnice i govore koje je održao, da može uzdržavati svoj automobil, taj skupi meblirani stan, te bijele ruke, tu svoju ženu. Razmišlja on: koliko ga košta ta žena, koliko je parnica morao posjećivati zbog jedne krznene bunde. I dok je onaj jadnik pognut nad plugom slušao škripu svojih umornih kostiju i lomeći zasušeni kruh vajkao se nad sudbinom, on je sjedio u automobilu, pjevao najnoviji tonfilmski šlager i vodio o ruku svoju našminkanu ženu, i napuderisano pseto je klipsalo za njima. Zbog jedne krznene bunde on je morao lagati.

On je dakle lažac!

Varalica!

Lopov!

Z b o g j e d n e p o k v a r e n e ž e n e!

Motri Raskljoković te seljake što prolaze ispod prozora i dohvaća telefonsku slušalicu. Lice mu se znoji pred trenutkom u kome će saznati rezultat svojih napora. Dan izbora je prošao, on će čuti rezultat. Je li izabran? Je li . . .? Ili je pao? Pušta slušalicu i briše znoj sa čela. Seljaci mrmore ispred prozora.

Jedan uzmahuje prema njegovoj kancelariji. Čuje se sonoran i drzak glas kako nevješto sriče:

— Ras-kljo-ko-vić . . .

— Ha ha ha!

— Ljudi, to je taj klipan . . .

— Hulja!

— Nitkov!

— O, da mu oca . . . .

— Eto! — misli Raskljoković, uznemiren i nervozan. — To je taj naš dragi seljak! Jučer mi je u kancelariji ponizno skidao kapu. Jučer. A danas me nazivlju huljom i lopovom.

Dugo plešu u uhu riječi pogrde. One vibriraju gorčinom u duši; one igraju baletski igru koja suze izmamljuje na oči: igru tuge i dirljivosti iz koje se rađa r e v o l u c i o n a r n o s t!

Dugo su se pod prozorom njihali odjeci seljačkih opanaka. I sricanje njegovog imena. Zatim drski smijeh. Smijeh koji vrijeđa. Boli.

— Ras-kljo-ko-vić . . .

— Fuj, imena!

— Baš se raskljokao . . .

Raskljokoviću dolaze pred oči lica potkupljenih pristaša, koje je gostio u krčmama vinom i pečenom prasetinom. Gdje su ti ljudi? Šta rade sada? Evo ovi tu, u bijelom ruhu, koje nije mogao kupiti za čašicu vina, ovi tvrdoglavi prostaci, vrijeđaju ga i nazivlju najpogrdnijim imenima.

Znoji se Raskljoković i uviđa svu besmislenost tih potplaćivanja i banketa, i svu ispraznost i lažnost te privrženosti potkupljenih kriminalnih tipova.

On je sada hulja!

Lopov!

Varalica!

A u susjednoj sobi žena se mazno proteže po otomanu. Proteže se kao zmija i sanja o ljubavničkim

avanturama koje su bile i koje će doći. Ta žena za kojom je on nekada ludovao, za koju je lagao, varao. Ta ista žena natjerala ga je na tu kandidaciju. Samo za njenu ljubav uzeo je on masku narodnog čovjeka, kojemu je, tobože stalo do poboljšanja socijalno-ekonomske situacije. Samo radi nje! Ne zbog potrebe i osjećaja ljubavi prema tome narodu! Zbog nje je to boravljenje po krčmama; zbog nje ti isprazni govori o slozi, o jedinstvu i veličini i snazi nečega što nije ni veliko ni snažno; radi nje su došla sva ta poniženja i povlačenja u društvu skitnica i propalica. To vino, ta prasetina; eto: on vidi pijano lice toga Drempića; on vidi njegove oči kako lakomo zure u punu čašu i masni zalogaj na pladnju.

Zbog čega oči toga čovjeka sjaju lakomošću? Zbog čega ruka užurbano prinosi ustima masni zalogaj? Zbog čega konačno te večere, ti politički banketi? Zbog čega?

Nije li ta jedna večera protraćena s a m o zbog večere?

I sada, to znojenje i ta trema. On ima tremu pred telefonom, kao kakav šmrkavi gimnazijalac. I pun je nekog ružnog predosjećaja. On je pun besciljnosti i misli mu umiru i brkaju se, te jedva razabire: Tu je ta soba, tu je telefon, prijeko je žena, bludnica jedna, radi nje je do toga moralo doći. On ne može jasno sve to da razluči. I ruka mu je slaba. Ispruža je prema telefonu, ali — uzalud. Nemoćna je. Znoji mu se čelo, a iz druge sobe vrišti histerični glas Melitin:

— Šta je, sto ti bogova? Jesi li već saznao rezultat?!

— Samo ti vrišti! — misli Raskljoković, zahvaćen nekom apatijom i klonulošću. — Vrišti samo, vještice jedna! Zbog tebe je došlo do toga, a sada

— prošao, ili propao — svejedno je!

A iz druge sobe čuje se škripa otomana i glas pun nervoze, uzbuđenosti, vriska:

— Dragane!

— . . .

— Halo! Dragane!!

Zatim zaškripaše vrata i lupnuše. Ona ulazi u sobu. Prilazi telefonu. I ljutito capka nogom po parketu.

— Halo, halo! Kako je bilo, kažite?

— . . .

— Propaooo?! O, Gosdode Bože, ne mogu vjerovati. Oh . . .

I žena zvjerski uzbuđena skoči prema čovjeku, i prodrmavši ga snažno za ramena, zavrišta mu u uho:

— Čuj, ti morski konju! Čuj! Propao si! Ja večeras putujem! Putujem, znaš . . . Ti nisi vrijedan tako poštene žene. Ti . . . ti . . .

I vrišteći izvan sebe, jecajući histerično, ispade ona teturajući iz sobe.

A kroz zavjese ulazi prvi sumrak. I koraci su prestali da plešu ispod prozora. Sve je smireno. Tiho. Po stolu lijeće jedna muha. Raskljoković motri njezin lijet i misli: Kako je to dobar minijaturni aeroplan. Na nebu se opažaju prve zvijezde. Svi su predmeti mrtvi, pospani i nijemi. Samo iz daljine dopire jedan pijani glas, i Raskljoković jasno refrain razabire:

. . . Raskljoković slavno pao,
Ni' nam ga ni' žao,
Šalaj . . .

Čini se da je to pjevao dobro raspoloženi Drempić.

Doživljaj djeda Tome

Šucnu djed Toma bičem konje i pljucnu preko ljestvica, pa se poguren skupi usvoju trošnu kabanicu i na uši duboko natuče veliku šubaru. Selo se je tek probudilo i prvi se prozori već otvarahu. Tek iz gdjekojeg dimnjaka suklja plavi dim, vijući se prema nebu. Djed Toma puhnu snažno u ruke. Veljačko je jutro hladnoću rasprostrlo selom. I zemlja se skravila malo. Ali debelo se blato nije moglo smrznuti. Djed Toma kašljuca. Vadi lulu i duvankesu. Uzde je omotao oko lijevče i suhim, dugim prstima, na kojima su nokti neodrezani, oštećeni i plavi, izvukao iz duvankese naprstak duvana korjenjaka i počeo pomnjivo, polako i pažljivo puniti zemljanu lulu. Zatim segnu za kresivom i snažno zakresavši, stavi upaljenu gubu na vrh lule. S time i taj posao bi obavljen.

Djed Toma je jutros zamišljen. Izborano mu je lice, s brazdama koje odaju životno stradanje i pokazuju odlučnost i tvrdoću u danima oskudijevanja i borbe sa neimaštinom. Povukavši nekoliko gustih dimova, on se zagleda u snažne konjske noge koje ritmično gibahu u lakome kasu, i upade u brižne i turobne misli. Dugo se je noćas prevrtao po postelji. Nije mogao usnuti. Brojao je sate i teško je dočekao zoru. A kada je prvo danje svijetlo udarilo na prozorska okna, starinski je sat javio muklim udarcem javio pet puta.

Djed Toma se ustao iz postelje, protegnuo slabe, suhonjave noge i zaogrnuvši vuneni kaput,

onako u gaćama otišao u štalu. Znao je djed toga jutra: bilo kako bilo, trebat će poći u šumu. Na drvnjaku ima još samo jedna cjepanica, a zima je još tu, čuči pred vratima.

Ogrijev je davno sagorjeo, a novoga ne može kupiti. Osam dana živi kuća bez petroleja, a soli je još jedan grumen. Osam dana bez jednog dinara. Bez dinara!

Podmirivši djed konje sijenom, vratio se u kuću. I baba Luca je bila već ustala i krnjatom metlom pometala prašinu po kuhinji. Starica je šutjela. Po starome običaju.

Mrzovolja je tada zavladala djedom. Naslonio se je na ohladnjelu peć i još više pognuo u leđima. Mrsko mu je nekako ovdje, u sobi. Sve mu je sivo i prljavo i svi predmeti ga nekako vrijeđaju. Crni zaprašeni stolci, trpeza sa izbledjelim stolnjakom i nespremljena postelja. Na jastucima, gdje je još udubina od njegove glave, crvena se zakrpa podrugljivo smiješi. A na stijeni: sveti Đurađ probada zmaja, probada ga, brajko moj, već dvadesetpet godina od kako je tu postavljen, a nikako da ga probode. A u kutu ponad kreveta, u tamnom okviru, slika je njegovog pokojnog sina Mate. Ej tugo moja, zašto ga ta slika uvijek tako rastužuje. Uvijek kad se u kući zacari neimaština, kad nema ni dinara, ni petroleja, ni soli ni komadića drveta, zagleda se djed Toma u tu sliku. To je eto mučenik njegov, nada njegova nekada i radost golema. Pogibe jadan u dalekoj zemlji, davno tamo, ostavivši koštice na nekoj Piavi, ili kako je, prokleta bila, nazvaše. Žalost je to, žalost. Golema je tuga djedova. Ne vrijedi misliti o tome.

Tromo je djed Toma upregao konje. Sjekiru je naoštrio prije polaska. A sada, evo vozi se u kolima i već je na izlasku iz sela.

Eh, što je gadna cesta i zemlja se lijepi na točkove, pa u kasu, samo škripi osovina i komadići blata lete povrh djedove glave. Dalek je put do šume i djed opet zapada u misli. U mislima brže vrijeme prolazi.

Misli on o tome: kako nema ni dinara, a zarade ni otkuda; kako eto upravo sada ide u šumu, bez cedulje. A bez cedulje poći u šumu, e, to nije tako jednostavna stvar, jer je skopčana s velikim rizikom. Radi se o tome: treba se vješto uvući u šumu da te šumar ne primjeti i onda posjeći kakvo stablo sasvim pri zemlji. Ono mjesto treba zasuti lišćem, da se poslije ne zna gdje je stablo bilo. Žalosno je to, misli djed, i sjeća se mladosti, kad te zabrane nije bilo i kad si u šumu išao slobodno i po svojoj volji posjekao stablo koje ti se svidjelo. Onda nije bilo tih zakona i paragrafa i tih silnih izmišljotina: onda se nije znalo za cedulju koja se plaća petnaest dinara i po kojoj smiješ sjeći samo crknuta stabalca u promjeru od deset centimetara.

Djed Toma ne može toga pravo da shvati; ne može se on uživjeti u tu novu stvarnost, iako kadkada malo zaviri u novine, koje, međutim ne razumije. Pa jest! Čemu tamo te vječne konferencije u nekoj Ženevi i ti ugovori i te lažljive izjave o miroljubivosti. Pa te slike gospode u krasnim odijelima, kad je ovdje u njegovom selu sve gladno i izmučeno, pohabano, staro, boležljivo i sivo.

Tamo govore o nogometu, raspravljaju o modi i večernjim toaletama, a ne znaju, da su seoske ceste razrovane i blato debelo pedeset centimetara. Opanci su traljavi i nezakrpljeni i kaputi su njihovi prnje same. Tarabe su sive, natrule i naherene; kućice su niske, neovapnjene i vlažne; sve je to tako

jadno i turobno i već druge godine stradava selo i parniči se, a advokati pupati i nasmijani, kupuju automobile i grade luksuzne palače.

Ne znaju gospoda u gradu kako se kod njih živi. Ista ta gospoda što pišu novine i knjige, što rišu slike i grade bijele kipove. Nitko ne zna i ne mari, što on evo mora po blatnom njivskom putu poći u šumu da si ukrade koji komadić drva. On mora krasti da se ne smrzne od zime; on nema u oknu više od jedne vreće žita i kruh kojega jede crn je, tvrd i suh.

On ore, sije, znoji se i pogrbljen nad plugom sažiže na suncu, a kruh mu je sasušen i suhoparan. Kruh ide teško u grlo, a zubi su slabi i polomljeni. Kruh je tvrd i suh, a zubi su slabi. O Bože, o pravdo ovoga svijeta! A nije on lud, ako je ostario. Bio je u gradu i zavirio je u činovnički život. Onako, što se kaže, kroz otškrinuta vrata. Vidio je lijepe čiste sobe, skupo pokućstvo, porculansko suđe i bijele ruke bez žuljeva. Ruke bez žuljeva, gospodine moj. Ruke bez jednog žulja! A kruh je mekan i sočan i na porculanskom bijelom pladnju komadi mesa, prženi krompiri i paradajzsos: pečena teletina!

Muklo se nakašljuje djed Toma. Ulazi u šumu između stabaljem usporuje kola. Konji polako koračaju.

Lula se je davno ugasila.

Sunce se več podiglo visoko i provlači se između stabala, pa prve zrake baca po blatnome putu.

Motri djed: točkovi duboko sijeku gnjeckavu ledinu i voda se rastvara i opet povraća u duboki kolosjek. Blato je. Proljetne se vode razlile po niskim prodolinama. Šuma je gola i tiha. Tek se gdjekoja ptičica razlepršа i poleti s grane na granu.

Nigdje ni žive duše.

— Dobro je, — misli djed. — Nema šumara.

Doskora, zaustavlja konje. Silazi s kola i sa sjekirom, pomnjivo motri vlažna, vitka stabla.

— Evo, ovo je sasušeno i odebelo. Oborit ću ga, pa kud puklo. Provući ću se nekako. Ne će me valjda vidjeti. Udesit ću ja to.

I pljucnuvši u žuljavi dlan zamahnu djed krepko jedamput, dvaput, triput. A šumom se samo razliježu udarci: tam, tam, tam . . .

— Gle, jako odjekuje danas. Bit će uskoro kiše. Hoće li me čuti?

I ogledavši se plašljivo, laća se opet sjekire. Opet se šumom razliježe: tam, tam, tik . . .

— Eh, samo da ne dođe . . .

Stablo pade. Djed ga brižljivo klještri i smiješi se. Jasen. Suh je. Dobro će gorjeti.

Rasjekao djed drvo, na komade, poslagao ga, nakupio suvaraka i već se spremio da sjedne u kola i potjera kući. Uto začu lavež psa. Trže se djed i kapljice znoja izbiše mu na povorano čelo. Šumar je. Neće biti dobro.

Doskora se ukaza čovjek s puškom, kraj njega pas, a za njim još jedan čovjek. Upravitelj šumarije — nadšumar. Bez pozdrava, namršteni, zastadoše došljaci. Šumar se podboči na pušku, a onaj drugi, debeljuškast i ugojen, krupna rumena lica i bijelih brčića, sijeva ljutito očima.

— Tako ti djede? — izbaci šumar nervozno.

Djed Toma se uspravio i stisnuo desnicom sjekiru, a lijevom rukom se podbočio.

— Tako, da! Pa onda?

— Onda?! Gle, gle! — nasmija se šumar. — Onda ćeš mi predati sjekiru i drva ovdje istovariti.

— Ne, to ne ćeš dočekati!

Djed je uzbuđen i spreman na otpor. Vidi: našli su ga. Zapisat će ga i oglobiti. Još bi bez drva ostao. Ne, to im ne će dopustiti!

— Daj sjekiru djede, — strogo će šumar, ali ne primače se. Primjećuje, da je djedova desnica zadrhtala. Obraća se nadšumaru, a ovaj se zacrvenio jače, zagrcnuo od ljutine i proderao na njega.

— Vi . . . vi . . . vi ste mlitavac! Zašto imate tu pušku? S puškom ga prisilite! S puškom ili bez nje. Svejedno. Samo, ja vam zapovijedam: oduzmite tome čovjeku sjekiru!

Šumar pođe prema starcu, ali videći kako blješte Tomine oči nekom čudnom vatrom ustuknu i plašljivo promuca nadšumaru:

— Ja ne mogu. Evo vam puške pa, vi učinite to, ako možete.

Nadšumar se ganu. I odvaži. Dohvativši pušku on se žestoko izdera na Tomu:

— Daj sjekiru!

A Toma šuti, škripi zubima i jarost je njime ovladala. Misli na svoju bijedu, na prazan dimnjak i ne pomiče se. Motri nadšumara zvijerskim pogledom i osjeća u sebi neku vatru, divljinu neku i snagu.

— Ne dam!

— Daj sjekiru!

— Ne dam, po sto puta, ne dam!

Nadšumar podiže pušku i naperi cijev na Tomu, a ovaj raskoračio noge, uhvatio sjekiru obim rukama i hrapavim glasom procijedi:

— Pucaj, ja se ne ću pomaknuti! Ali reci mi, brajko moj, šta će biti ako ne pogodiš? Znaš: ako promašiš možda?

Nadšumarova ruka klonu. On stade i motreći Tomu, osjeti se poražen. Iznenađen ovom otpornošću, on predade šumaru pušku i, ne prozborivši ni riječi pođe dalje. Šumar nešto zapisa u svoju knjižicu, a onda proslijedi i on.

Pas je potrčao i zalajao. Konji su nemirno toptali nogama. A djed je još dugo stajao sa sjekirom u ruci, smrknut, uznojen i nijem. Kao kip je stajao.

Zastupnik

Tromom kretnjom počesao se je starac Joso po ćelavom tjemenu svoje prosijede glave. Njegove mutne i u kutovima zakrvavljene oči bile su uprte u debelo staklo zamagljenog prozora. U vagonu je bilo sparno i zagušljivo, kako to obično biva u ranu jesen, kad su vagoni prenatrpani putnicima. U dimu cigareta, koji se lijeno i neprekidno mota po odjelku, ljudi izgledaju kao sjene i lica su sivlja, tajanstvenija i oči kao da nekako tužnije sjaju.

Joso je sjedio u kutu kojeg si je izabrao još na polaznoj stanici i utonuvši u spokojstvo monotonije koja ga je postepeno obavijala, tek je žmirkao očima.

Na početku puta, čim je ušao u vagon, Joso se živo osvrnuo oko sebe. Doživljaj ovakva putovanja bio je za njega potpuno nov. Joso, naime, nije bio vičan putovanju, jer je u cijelom svom vijeku koji je dug već šesdeset ljeta, putovao željeznicom svega dva puta. Prvi puta, kad je ženu prije poroda morao otpremiti u bolnicu, a drugi puta, kad je bio u gradu nekakav politički zbor (jer tada je željeznica bila potpuno badava!). Danas on sjedi ovdje poput gospodina, pa se osjeća skoro sretan i smirenje mu trepti u duši, zadovoljstvo lebdi iznad bijelog brka; sjedi eto, u svome kutu i prima u sebe svježe utiske, upija šarolike sličice.

Pa i taj štropot garavih točkova, i to drndanje i taj razgovor i ti svi pospani putnici što zijevaju široko razjapivši usta, sve je to njemu novo, sve zanimljivo. Onda ono čuvstvo ponosa! Ta on je ipak prvi čovjek u selu, i sad ga, brajko moj, šalje selo da go-

vori za njega pred gospodom u velikom gradu, da ih obrani od nevolje koja ih je zadesila dolaskom teških dana i navalom gospodskih mudrolija.

Sjedi on tako u čađavu vagonu i žmirka gutajući pljuvačku u uzbuđenju očekivanja; i razmišlja o svemu i svačemu. Lijepo je to: sjedneš u taj odjeljčić, a čađava mašina samo snažno zasopće i poteče. A ono, tamo, on već pedeset godina gotovo svakog dana sjeda u svoja kola, u čvrsta hrastova kola, pa bije konje, pljucka preko ljestvica, provlači se blatnim njivama i razrovanim cestama.

Koliko godina on tako sjeda u ta kola! Cijeli vijek! U tome miru, u tišini onih beskrajnih lisnatih šuma pod granjem i žbunovima, među brazdama, pticama i travama proveo je svoje dane razmišljajući o sebi, o drugima — motreći život. Na Josinom licu usjekle se oštre bore; trag je to minulog života: proživio je on mladost u ljepoti slavonske ravnice: život je taj bio lijep i pustolovan i, kako ono kažu pomalo idiličan.

Joso je bio čovjek bistar i pametan od prirode pa je često posizao za novinama i knjigama. Postao je tako prvi čovjek u selu. Po jeziku svome. Jer dođe on među ljude i govori: uzmahuje samo rukama, a brci mu se razlepršaju. Bio je on čovjek jeguljave gipkoće. A lakom k tome — lakom za ovozemaljskim dobrima. I zbog te lakomosti, Joso je davno zagušio u sebi seljački ponos baštinjen od svojih otaca. Pokorno je počeo skidati svakome kapu tko je pod vratom mašnu nosio.

— To su gospoda, to je zakon, to je sve! — tako je mudrovao Joso.

Poslije je ušao u razne odbore, dokoturao se zapravo u njih bezobzirno i ćutke, upisali ga u neku političku stranku (kojoj je teško ime upamtio), te ga

na kraju, gosteći se u njegovoj kući za punim stolom, proglasili „velikim i zaslužnim građaninom“, zakopčali mu na grudi nekakovu značku i zasipali ga pohvalama. Seljaci su, istina, gledali u Josi najprije tek promećurna čovjeka, a poslije su mnogi i povjerovali u njegovu sposobnost i pamet koja kao da je iznad njihove. Joso se je, dakle, uživio u novu ulogu i nije posumnjao u svoju vrijednost, i, ne sumnja ni danas, dakako!

Ushićenje je njegovo doseglo visinu, kad su ga izabrali za zastupnika sela Župe i davši mu tako povjerenje, uputili ga u sjedište Velike Zadruge na glavnu godišnju skupštinu. Prije odlaska sastalo se seosko vijeće, i tu je Joso dobio glavne upute: kakvo će mišljenje iznijeti u ime sela, i šta treba da kaže: kako su daće velike, a dohoci su maleni i sve manji, i život je sve teži. Treba reći, da su činovnici ove zadruge previše plaćeni, a tko njih plaća? Oni, — selo, svi skupa! A u selu je teško, pšenica je slabo urodila, suša je uništila kukuruz i marva crkava od kuge. Pokaranje Božje došlo je na zemlju; život je težak i svatko je prožet gorčinom.

— Hoću, dakako . . . — govorio je Joso. — Reći ću ja zna se već! Gospoda su gospoda, i ne vjeruju da nam je teško. Reći ću ja to sve ovako kako mi vi to kažete i kresnuti ću im u brk sve po redu, ne bojim se ja!

Tako je uvjeravao Joso svoje ljude, a znao je, da ne će opet sve ispasti baš tako. Istina, ne će oni njega osedlati, ali mudrost i taktika, e, naravno, to je potrebno najviše, kad se govori s gospodom.

Nagomilavši u duši mnogo tih kombinacija, pošao je Joso na put. I sada, ovdje u zadimljenom odjeljku vagonu, još mu lunjaju te kombinacije u svijesti i spliću se, unakrštavaju se novim dojmovima.

U tom motrenju vrijeme je brzo protjecalo. Telegrafski stupovi su se njihali u prozorskome okviru. Joso je tonuo u tišinu večeri koja se je počela spuštati. Dođoše zvijezde i signalna svijetla. A doskora, on se prenu: kroz prozor ugleda u daljini bezbroj sitnih luči; to bijaše veliki grad — cilj njegova putovanja. Željeznica poče usporavati brzinu i putnici trljajući pospane oči, počeše oblačiti kapute, grabiti nervozno pakete i kovčege. Joso ustade, protegne se dohvati svoj zavežljaj, pa tromo pođe prema izlazu.

*

Po gradu je Joso koračao u nekom polusnenom stanju: toliko ga je sve zabljesnulo, da je upravo ustuknuo. Promatrao je širom otvorenim očima vrevu oko sebe i sve što je vidio, bila je samo — vreva, metež; sve se to motalo u njegovim ćulima, sve se to gomilalo, vrvjelo, šumjelo kao neki vjetrić, kad se tek pojavi, pa se onda postepeno razmahuje i njiše granje i kida listove sa drveća.

Motri ovo čovjek: sve je ulašteno i lijepo izgleda; godi oku. Krasno je to u gradu, razmišlja on i uskrsuje mu pred oči blatna cesta: on gazi, gazi, a blato se lijepi za opanak i noga mu kleca od umora, biva sve teža, sve teža. Naglo se trže, kad se neka mirisava ruka spusti na njegovo rame. Okrenu se, i plašljivo, kao po komandi, odmah se nasmija široko i ponizno.

— Ooo! Gospodin inžinir! Dobar dan želim! Sluga sam . . . (Joso je znao kako se gospoda pozdravljaju).

Gospodin inžinir mlad, rumen u licu, izbrijan i namirisan, osmjehnu se i prosu Josi u lice bljesak svojih bijelih zubiju, zatim mu stište ruku snažno i pravo prijateljski:

— Čika Joso, kako ste mi, ha?

U očima gospodina inžinira Magaša bljesnu iskra ironije, odraz neke hinjene demokratske vatre. I prije nego je starac stigao da odgovori, uhvati ga on za ruku i povede ga naprijed tri četiri koračaja, gdje je čekao njegov luksuzni automobil.

Joso zinu, i riječ koju je upravo htjede izbaciti, zape mu u grlu. Luksuzna kola odraziše njegovu pogrbljenu spodobu. Vidio je na glatkoj stijeni svoje navorano lice, brk, oči.

On uđe, a limuzina krenu, lagani šum ostade za njome i Joso upre oči pred sebe, motreći prolaznike, staklo, reklamu, izloge; pa zatim vrati pogled na lice gospodina Magaša, na njegovu dostojanstvenu ukočenu figuru s gospodskim smiješkom na usnama, te poče, glasom izlomljenim i nesigurnim govoriti:

— Znate, gospon inžinir, ovoga puta valja nešto učiniti da snizimo proračun. Eto: život je otežao, nužda je velika, nemamo novaca gospodine!

— E, da! — prošapta inžinir i kimnu glavom. A pri tome se nekako posebno smijulji. Puši dalje bez riječi mirisavu cigaretu, otvara srebrnu kutiju i nudi starome. Sunce se prosulo po krovovima i pločnicima. Na ruci se gospodina inžinira blješti zlatan prsten, a njemu dragi kamen.

— Je li možda pravi pravcati dijamant!? — pita se Joso i nažiguje cigaretu. Mudruje dalje. Vid on: ovaj doček i ova limuzina, nije to samo onako. Nije on glupan, već je od prirode bistar čovjek kao što mu je i otac bio i djed. Uviđa on prepredenost i miriše blizinu zamke, ali pouzdava se u svoju odlučnost. Prisiže u sebi, dok limuzina jeguljasto klizi gradskim ulicama, da ne će popustiti i, da će izdržati.

Magaš osjeća što se događa u duši seljakovoj, pa se nestašno, pustolovno nekako smijucka, kao da veli: eh, ribice moja, ribice . . . Propituje se za zdra-

vlje seljakovo, za ženu, za prilike u selu. I mudro govori o svemu; kao stručnjak i pravi narodni čovjek, prijatelj i zaštitnik naroda:

— Razumije se, sve ćemo učiniti, što se bude moglo. Mi znademo da vam je teško, da trpite mnogo. I nama nije lako, već i zato što vi patite!

— Laže, gad jedan! — buni se u mislima Joso i nastaje oluja u njemu. Zar ovaj da iskreno govori? Ali limuzina je blještava, sjedalo je meko, udobno i godi umornom staračkom tijelu, kao i mirisna cigareta inžinira Magaša.

— Mi se brinemo za seljaka. Seljak je taj koji nas hrani. Da. To je važno; to je, dapače, najvažnije. Ali kanali su potrebni, ako hoćeš da ti polje ne strada od poplave, ako hoćeš da ti urodi pšenica. A kad mi kopamo kanale, vi nam morate naš trud ipak — ipak naplatiti, je li? A kad pšenica dobro urodi nije vam zlo! E, vidiš dragi čiko, svi mi ovisimo jedan o drugome. Zar ne?

— Pa jest to . . . promrmlja Joso, a misli mu se zbrkale. Nije znao što da odgovori inžiniru Magašu Ovaj se, međutim, sagnuo, šapnuo nešto šoferu i limuzina se zaustavila pred velikim hotelom.

— Idemo, čiko, na koju čašicu. Hodite! Imamo još čitav sat vremena.

Zagrlio je starca i oni su pošli.

— Gle, — pomislio je Joso — kako je ipak dobar taj čovjek i kako je ljubezan: kao da mi je brat; ili kao da je sa mnom čuvao svinje ili vukao kola iz blata.

Oči Josine ponovo se opsjene pri ulasku u hotel: raskoš nutrine ponovo rodi u njemu onaj osjećaj, koji se je zibao u duši, dok je koračao sivim asfaltom.

Konobari se klanjaju, uvijaju. I svaki pita ponizno:

— Izvolite, molim!?

Gospodin inžinir je naručio za Josu vino, a za sebe neko slatko piće. On, veli, ne smije piti vina; škodi mu, jer ima slabo srce. Joso je tek ispio prvu čašu, a odmah se pred njim našla druga. Protrljao je zadovoljno dlanove, pogladio brkove i ispio i drugu i treću, još jednu — četvrtu.

— E eh, tako se živi ovdje u gradu, kad je čovjek gospodin.

Na putu prema skupštini Joso je postao već popustljiviji i prkosna odluka, da ne će popuštati ni za vlas, pukla je na dvoje; raspolovila se, jedna je polovina propala nekud kao meteor.

— Ta šta to, ipak su ta gospoda mudre glave i oni znaju te račune i u te silne brojke. Ipak su to naši ljudi, naši sinovi, a kad su oni naši, đavo ih odnijo, valjda smo i mi njihovi?! Misli on o tome i misli, i sve se vrti oko jedne te iste točke:

— Oni su naši, a mi smo njihovi, mi smo svoji, da! Tako je i nikako drugačije!

U skupštini je vrvjelo i brujalo kao u pčelinjaku. Joso je vidio mnogo seljaka, a u mnogim očima caklilo se nešto slično kao i u njegovim. Isti ovaj sjaj, isti izraz lica.

Čovjek u crnome odijelu, ugojena podvoljka, namjestio je naočale stavio ruke na ispupčeni trbuh i govorio, govorio . . . Neke velike brojke, neke nepoznate strane izraze i nazive, splitao sve to i govorio dugo, neprekidno, čelo mu se oznojilo. Joso je taj govor slabo razumio.

Zatim je ustao Magaš. On je branio činovništvo zadruge od napadaja i prigovora da su plaće previsoke.

— Pa ako i ima, koji naš činovnik plaćicu od kakve, recimo tri hiljadice, on je ipak taj novac i teško zaslužio, jer je njegov posao naporan. Osim toga on ima obitelj, a ako je i nema život je danas previše skup. Zato sniženje plaća ne bi bilo umjesno provesti . . .

— Plaće se moraju sniziti! — vikahu neki zastupnici.

— jer . . . jer . . . nastavljao je inžinir, — i oni su ljudi, i oni moraju živjeti.

Tako je govorio a i imao je uspjeha. Brojke su velike i nedokučive, pa ljudi sve to ne razumiju. Glasovalo se je, i glasovi su bili podvojeni. Jedni su rekli „da“, a drugi „ne“, i konačno su oni sa „ne“, to jest — da se plaće ne snizuju, nadglasali one druge i larma i bruj zanjihao se u dvorani. Svaki je morao zapisati svoje ime u zapisnik i mnogi je, krzmajući se, ipak napola automatski, nesvijesno, tromom rukom upisao svoje ime u debelu knjižurinu.

I Joso je stavio svoj potpis na bjelinu nježnog papira, i zadivljeno je gledao u lice gospodina Magaša, koje mu se veselo smiješkalo. No u tome trenu, kao prasak groma, iznenadno se je njemu razigrala misao na selo, njive, na guste i tihe šume, i onda na obaveze i dugove, koji stoje na leđima sela. A ova su leđa pogurena, izudarana bičem i od udarca krvare i gure se sve više, sve više . . .

— Popustio sam! — šapnuo je Joso i nešto ga iznenadno steglo u grlu i leđa mu se svinuše. Guta on slinu i oči mu se kanda vlaže, da se konačno na ruci kojom ih je protrljao ne zablješta neki mokri trag.

— Suza?! Aoh! — huknu i uputi se prema izlazu. U duši mu jeknu nešto prazninom i sape ga grč u grudima. — Joso, luda glavo, — zatitra u njemu

ukor i optužba — ti si, nesretniče izdao Isusa, jer Isus, to su svi siromaci ovoga svijeta. Aoh, nesretni sine!

Kiselo lice gospodina Magaša sve se više steže, njegova namirisana ruka dotiče se starčevog ramena (ali je teška nekako!) i glas mu zvoni prepredeno, mazno:

— Šta ste tužni čiko, šta vam je? Pa, ovaj . . . nemate razloga. To je tako i moralo da ispadne. Vi ste bar pametna glava, he, pa vi znadete šta je to matematika. Mi imamo glavu, a vi — žuljevite dlanove, a jedno i drugo jednako vrijedi, je li? Tako smo na istome, čiko!

Zuri Joso u njega, pa se šutke okreće i korača tamnim hodnikom prema uličnom izlazu. Ne osvrće se. Silazi na ulicu, a tamo — otegnuo se sivi pločnik i dugi red platana i sve je obasjano suncem, sve se u njegovom srebru talasa i prelijeva.

— Sunce moje, — šapće on — ti vidiš koliko je lopovštine na svijetu i opet nas milo gledaš, griješ nas blago i ne češ da nas spržiš, da nas svojom vatrom rastopiš kao vosak . . .

O, sunce! . . .

Crni dani

Gaze umorne noge po blatnoj cesti, što se iza kiše raskvašena otegnula u daljinu, zmijoliko vijugajući iznad vitkih telegrafskih stupova. U Pavinoj duši vlada neka praznina, neka tiha skrušenost, kako to obično biva iza oluje, kad se nebo smiješi mirom i odmorom. Još prije pola sata njegova ruka, evo ova crna kvrgasta i pocrnjela desna ruka, što sada počiva na debeloj batini čvrsto stisnuta oko zavrnute obline, mahala je uzduhom u pozi prijetnje; na usta su mu kuljale riječi prkosne i pune jarosti, oči su mu sijevale, širom otvorene postale su veće i krvavije, a i brkovi žuti i jadni, pomicali su se za izlomljenim grmećim riječima. Posvađao se Pava sa ženom odmah nakon sunčanog rođenja. Posvađao se ne radi toga što je bio naravi žestoke i plahe, već zbog teškoće, koja ga je pritisla, sjela mu na leđa, uzjašila ga kao neki vampir i ne dade mu odahnuti.

Još ni sunce nije pomolilo iza šume svoje krvavo i bezazleno lice, Pava se protegnuo u škripavoj postelji, zijevnuo široko razjapivši usta, načinio tromom rukom znak križa na čelu i uspravio se gornjim tijelom.

— Ženo! — šapnuo je pospano i pogledao na ženu, koja je već ranije ustala i sada sjedila pored starinske trpeze, pogurena, sakrivena lica u crnu veliku crnu maramu, krpajući njegove razdrte hlače. Na njegov glas žena je podigla glavu i pogledala ga mutnim, zamagljenim očima.

— Šta je?

— Jesi li bila u štali?

— Nisam.

— Uuuh! — huknu Pava. — Noge bi ti otpale, da si ošla. Sve mene čeka, je li? Ja moram svuda, a ti ko gospoja, na pletenom stolcu bi htjela sjedjeti, ha?

Glas je Pavin ljutito odjeknuo po sobi, najmlađe je dijete uplašeno podiglo glavu i zaplakalo, a to je Pavu još više razgoropadilo. Oblačio se je i galamio na ženu, na dijete, na opanak koji je bio razdrt i čarapu koja je bila još uvijek mokra i silovito se opirala, dok ju je on navlačio na nogu.

Žena je nervozno odbacila posao, oči su joj sijevnule uvredom i ona je prihvatila svađu i proderala se na čovjeka, otišla u kuhinju i zajecala glasno. Dijete je plakalo, a Pava je obuvao opanke, tek napola zakrpljene hlače, pa dohvatio klopavu kapu i u žurbi, tražeći po stolu duvansku kutiju, jednim nesmotrenim pokretom gurnu nešto, a onda tek spazi kad se je zveket polupanog stakla javio, da je u brzini srušio petrolejsku svjetiljku. To poveća njegovu zlovolju i on se još više uzbijesni, te snažnim korakom ispade na avliju, zalupivši kuhinjskim vratima snažno, silovito. Vani je bilo maglovito i sitne kišne kapljice još su potiho pršale. Dvorište je sjalo kao vlažno oko, a blato izgaženo i crno, lijepilo se za opanak i voda je ulazila kroz rupu na desnom opanku: voda se uvuče među prste i natopivši čarapu poče pjevuckati pri svakom koraku.

Tromo se dovukavši, stađe Pava pred stajska vrata i spustivši glavu na prsa, a desnicu na kvaku, zavede se u teške misli.

— Kuda on sad ide? Njegova kravica Šarka, svakako i ne sluti što je danas čeka. A gdje bi ona i pojmila, marva Božja, kad ni on, eto, ne može vjerovati, da će se to doista dogoditi. Istina, kad je redar Mata kucnuo na prozor i predao mu onaj papir, zatim kad su njegove oči ugledale onu brojku i usne prestravljeno šapnule: „dug“. . . . — Pava je odmah bio na čistu s time, što će se dogoditi. Dogodit će se ovo: Šaricu će otjerati na vašar, prodati je za kakvu jadnu svoticu i podmiriti dug. On je to znao, predviđao, ali je sve nekako tu istinu gurao iz glave, sve do danas eto, kad je osvanuo dan sajma u susjednom selu Župi i kad je trebalo stvar izvesti, slutnju ostvariti.

Teško je Pavi i on stoji ukočen na stajskim vratima i bijes ga pomalo već i mimoilazi i pretvara se u tupost: žena plače, dijete je boso, a opanak je poderan i pun blata, — hlače su mu nezakrpljene. Žalost golema se navalila na njegovu dušu i kad je konačno ušao u staju i pomilovao kravu, dođe mu da zaplače. Ova kravica, njegova draga mala kravica, daje mu dnevno tri litre mlijeka i dijete pije slatku tečnost, žena proda koju litru i kupi duhana, zaštedi koji dinar i za petrolej i šećera kupi četvrt kile nekada . . . A sada? Sada će doći svemu tomu kraj! Zar je moguće? Zar je uistinu život tako bešćutan, da će mu oteti i posljednju nadu njegovu, danas, kad je vrijeme tako teško i seljak se muči, kida, nestaje, da mu za naplatu ostaje tek onaj gorki, tvrdi zalogaj kruha?

Stoji on i miluje kravicu nisku i malenu, a ona ga gleda divlje i nepouzdano, ne sluteći što se u gospodarevoj duši događa.

Zatim dolazi žena i stoji kao statua, blijeda i neispavana i plašljivo motri Pavu; znade: i ta njegova ljutnja na uranak, i ta tuga što mu se cakli evo sad u oku, sve je to, zbog toga . . . U njenoj duši isto je tako i glas joj je suzno mekan i jecavo zvoni u polutamnom, smrdljivom prostoru.

— Možda bi mogli nekako udesiti?!

No misao o pomoći, koja će se kao čudo Božje pojaviti možda u zadnji čas, beznadno treperi, jer uviđa jalovost svake nade.

— Zajam? Danas? — smije se gorko Pava i skeptički grči lice, pa se odmah izdire na ženu:

— Idi, idi! Nemoj mi zanovijetati! Spremi mi torbu! Metni kruha i nemoj zaboraviti metnuti jednu crljenu lukovicu. Znaš... Ja ću odmah ići...

Žena odlazi šutke, a on se vrze po štali, baca naviljak sijena pred konje i traži u kutu kvrgastu palicu, pa je steže u ruci i odmah prilazi jaslama za koje je svezana Šarka.

Na rastanku, kad je krava bezrazložno ručući izjurila na ulicu, žena mu je nijemo predala torbu i pokrila lice pregačom.

— Jaoj nama, sirotinji, bolje da nismo ni živi... Plače Mara, a Pava stisnuo zube promrsivši kletvu, zalupio kapijom i pošao. U njemu je zavladalo neko mrtvilo, tupost neka. On se ne osvrće. Tek podigne glavu, zamahne batinom i drekne:

— Oha! Šarka!...

I opet obori pogled i gacka, gacka po gnjuckavoj cesti, otresa blato s opanaka i ponekad zirne u daljinu: ukazuje se tamo bijeli toranj crkve, okupan suncem. Uz cestu se jedva primjetljivo talasa golo granje i trava se na rubu sjaji posuta biserima kišnih kapljica.

A cesta se otegnula, otegnula kao tuga Pavina, u beskraj, čini ti se. Pored njega prolaze automobili, natovareni robom, kola sa stranim ljudima, ciganima i trgovcima.

— Bit će dobar pazar — pomišlja Pava. S jednih kola, osvrnu se neki čovjek na njega i viknu:

— Hej čiko! Pošto ti je kravica?!

Pava podiže kapu i pljucne:

— Ako s' kupac, sedam stotina!

— Uhuu! — nasmija se stranac i kola zagrmiše dalje — metni je u staklo, pa ju šalji na izložbu.

— Metni ti svoj jezik u rasol, ako 'š! — Progunđa Pava.

I dođe mu pred oči slika zaplakane žene. E, da ona ovo čula! Jer, zapravo njena je kravica. Poklon je njenoga oca. Šest stotina dinara brate moj, šest stotina dadoše za nju i, ni dinara manje. A ovi trgovci, oh, što su lopovi, prevaranti jedni! Badava bi htjeli; badava.

Novi talas bijesa munjom sijevnu u njegovim očima; korak mu postaje brži, ruka mu stišće batinu, a s opanka lete komadi blata. Iz grla naviru povici razdrti, izobličeni, osorni:

— Hajde Šarka, gospojo: Ohaa! Tebi se ne žuri je l'? Ta da! imaš pravo kravice moja! Kao da znaš, šta te čeka...

Ljubav bez svršetka

Nitko nije znao za tu ljubav ubogoga Matije. I tko zna hoće li ikada i doznati. A i sam Matija već ne razmišlja mnogo o tome. Sjeti se tek kadgod. I nasmiješi se. Ništa više. A život teče dalje i vrijeme protiče kroz blatne seoske ulice kao tajanstvena rijeka. Oko Matijinih usta usjekla se tek jedna oštra crta, koja biva s dana u dan sve oštrija Pa ipak, premda Matija tako spokojno prolazi sokakom sa svojom pilom na ramenu, premda se iz njegovog plitkog pogleda ne može baš mnogo pročitati, ipak je la ljubav bila jedina u njegovom životu i nije bilo druge osim nje i tko zna da li će uopće i biti. Po svoj prilici ne će. Nije Matiji danas do toga, i ne mari on danas za pustolovine. Pušta on da prolaze dani pokraj njega i zadovoljan je s onim što mu donesu. Jer ne traži on, siromašak, mnogo. Komadić kruha i gdjekada, koji polić rakijice. Eto to je sve što njemu treba. Jer, što se njega tiče što u varoši već dvadeset godina uzdišu za elektrikom i što su staze razrovane, pa kad gospoda prolaze po njima iza kiše, samo se hajdučki iznenadno vine u vis mlaz blatne vodurine, poštrca svilenu podsuknju i čarape, ili prvorazredne pantalone, razumije se od englaskog štofa. Ne tiče ga se ni to što u varoši ima kino i što djevojke u potaji uzdišu za mladim kotarskim pristavom. Matiji je potpuno svejedno da li izlaze na svijetu novine ili ne, i da li će gospodin Eden postići u Moskvi dobre diplomatske rezultate. Matija ne čita knjiga i novina i dakako, nikad ga ne boli glava. Takav je on čovjek. Za nikog se ne interesira, za nikim se ne osvrće, u

crkvu nikada ne ide, i ne huli nikada Boga, niti grdi svećenika.

I dok se drugi lakome za častima i podmeću nogu jedan drugome, i dok se ljudi na noževe kolju zbog međe i jedne kokoši, ili zbog politike, Matija zaprti pilu na rame i polazi, spokojan kao kakav siti paralitični umirovljenik, pili drva po cijeli dan i u večer se vraća u svoju malu, trošnu kućicu, i nakon večere — to je komad kruha, slanine i crvena lukovica, — liježe u krevet spokojno i mirno, baš kao najveći pravednik na svijetu, jer uistinu on i jeste taj i takav čovjek.

A onoga dana gurnula ga ruka sudbine u krilo ljubavne avanture. Ni u snu, ni u javi nije Matija mogao naslutiti razmaženi glas svoga srca, koje se je najednom ustreperilo, zadrhtalo kao listić na lakome povjetarcu, pa mu uzmutilo krv i uznemirilo mozak njegov siromašni.

A bilo je to pomalo, zapleteno, čudno, i neočekivano se desilo.

Nedjelju dana rezao je Matija drva kod gospođe Jule, doktorove udovice, starice koja je očito zbog žalosti za mladošću, nosla tamnu dekoltiranu haljinu od Crepe de China i podrezivala kosu po najnovijoj modi, kao neka prpošna djevojčica. Svršio on kod nje posao, pa prešao u susjedno dvorište kod gospodina suca, gdje je služila mlada djevojka Eržika. I eto: ta je Eržika glavna osoba u ovoj pripovijesti. A evo kako je to bilo.

Toga je dana sjalo sunce i proljetni se dah raširio zrakom. U dvorištu širokom i suhom cvala je stara kajsija, i to baš kraj drvarnice, gdje je Matija otpočeo sa pilenjem. Njiše se stara granata kajsija i latice se prosipaju po tlu i lepršaju nošene vjetrom. Matija povlači pilu k sebi i gura je opet od sebe i

ne osvrće se ni lijevo ni desno; samo sluša kako pila pjeva: trn, trnn . . . i sitna se piljevina rasipa pod škripave nogarke.

Naporno je to ipak — cijeloga dana gibati desnicu u istome pravcu: k sebi, pa od sebe. Drvo je tvrdo, kvrgasto i pila se polagano uvlači u bijelo meso, ali ipak sigurno krči put i odrezani komad samo padne s nogaraka u meku piljevinu.

A stara se kajsija jednako leluja i latice trče po dvorištu i skakuću oko Matije kao da ga žele probuditi iz njegove ukočensti i monotonije. No uzalud! To im nikako ne bi uspjelo, da im nije u pomoć prispjela Eržika. Ona se, bosonoga i rumena u licu, najednom počela šetati po dvorištu i sve ispred Matije, pa nekako kradom pogleda u drvarnicu i vragoljasto se uz to nasmiješi na momka. Matija je rezao i nije se na sve to osvrtao, sve dok nije osjetio da se i u njemu nešto nenadano pomaknulo. Oćutio je: u srcu ga je nešto kao igla bocnulo.

— Gle, pomisli on u tome času, — kajsija je procvjetala, grane se njišu, primjeti on u isti čas. Gle, i latice lepršaju oko mene. Bijele, tek malo u sredini rumenkaste, kao da se smiješe.

Tako se najednom pričinilo Matiji. A Eržika je upravo prošla kraj njega, i onako bosonoga, rumena u lieu, obijesnim smiješkom pokazala dva reda svojih zdravih, bliještavih zubiju:

— Matija, momče, jesi li se umorio?

Pitanje je djelovalo poput bombe. Ustidio se Matija i stislo ga nešto u grlu. Htio je odgovoriti, a ne može otvoriti usta. Tako mu je nešto teško sjelo u grudi i zatvorilo mu se grlo. Pa kad je djevojka već odmakla, tek onda je on teškom mukom kroz zube promrmljao:

— Aoh, Eržika! Nije mi lako.

Ali, uistinu, to nije bilo iskreno rečeno, jer kolikogod je taj posao pilenja u minulim danima Matiju zamarao, danas on, zapravo ne niti danas, nego eto u tome času, kad se je Eržika pojavila pred drvarnicom, ne osjeća nikakvog umora. Pila se jednolično pomiče, a Matija zapao u vrtlog lepršavih misli, što se razigraše u njemu, kao šareni leptiri. Pomišlja on: nije li se Eržika možda zaljubila u njega? Istina, on znade, svijestan je, da na njemu nema mnogo od onoga što se zove muškaračka pristalost, muževnost i ljepota, ali, na kraju, nije ni on gori ni ružniji od mnogih drugih. I zašto da on zaostaje za ostalim momcima u varoši? Pa se odvažuje. Teško mu riječ teče iz grla i sporo mu se misao pomiče. Ipak progovara:

— A imaš li ti dilbera, je li Eržika? Reci mi pravo, a? Kako bi bilo, da i ja malo dođem do tebe. U večer, znaš, kad padne mrak, da malo razgovaramo.

Eržika se smije i ništa ne odgovara. Ali mu značajno potvrđuje očima i glavom lako kreće u znak odgovora i poziva. I onda se naglo okreće, haljina joj samo zaleprša koketno i odlazi dalje pjevuckajući veselo. U Matiji kuha radost i pjeni se blaženstvo nikada doživljenog časa. Njemu je to novo i djeluje na njega senzacionalno: ugovoriti sastanak s djevojkom. Do tada on se nikada na taj korak nije mogao odlučiti. I nitko se nije na njega niti osvrtao. Svi su uvijek šaputali i to njemu iza leđa da je naivčina, da je siromah, pa da mu manjka jedna daska. On je strpljivo podnosio i mirno, ne reagirajući, slušao. A u stvari, i on je o ljudima slično mislio.

— Svi ste vi luckasti i svima vama fali po jedna daska, jer se gnjavite i grizete jedan drugoga kao životinje; i niste kršćani, niti poštujete kršćanske zakon, jer se koljete za zlato i za nove haljine, a ne

znate kako je to bedasto, i kako je dobro i u ovako starim iskrpljenim haljinama, samo ako je srce smireno i ako oči ne sjaju lakomim željama i nemogućim prohtjevima.

Da Matija ovako znade razmišljati, to nitko nije znao niti je o tome mogao voditi računa. Matija je bio kao sjena, na koju se nitko ne osvrće i o kojoj se uopće nikada ne govori. A eto, i njemu je zasinulo sunce ljubavnog uznesenja.

Tako je naš Matija razmišljao o životu svome i svoga sela, o vitkome stasu djevojke Eržike, i o večernjem sastanku. Završio je svoj posao vedro nasmijan i zadovoljno se ogledavajući lijevo i desno, krenuo kući. Treba se pripremiti za večernji sastanak; treba koraknuti u život proljeća, mladosti i ljubavi.

*

I kad je mjesec pokazao svoje golemo i rumeno lice iza daleke šume i zalio svojom prvom krvlju mrke seoske krovove, Matija je, tromo koračajući, pošao iz kuće. Prije toga on je, što mu nije bio ni običaj ni navika, stajao dugo pred mutnim, malenim ogledalcem, motreći svoje koščato, mršavo lice. Zatim se je pomnjivo izbrijao i otro lice musavim otarkom, da se konačno zadovoljno osmjehne i progunđa:

— Ah, momčina sam ti ja, ipak, od oka!

Sporo se pomičući, u mislima, koje su mu neprestano dočaravale nasmijani Eržin lik, on je s vremena na vrijeme, sam sebe pitao:

— Nisam li možda šešir krivo namjestio?

— Ravnao je zatim obod šešira, gladio nabore zakrpljenog kaputa i otkopčavao, te opet zakopčavao dugmeta na njemu.

Ulica je mračna, snena. Staza je trošna, rupičava, noga zapne o izbočenu ciglu i osjetiš: potplati se paraju.

— Kako će me dočekati Eržika? Hoće li mi skuvati crnu kavicu? Heheee! A možda će imati i kakav batak, brate moj. Znaju ti one prevariti milostivu, pa s dilberima pojedu sve bolje zalogaje.

Pri tome se Matija malo zastidi: Pih! Kakva je to ljubav, kad mu je pečenje u glavi.

— No, a šta, na kraju. Nema ni ljubavi kraj praznog želuca. Da. Tako je! Pa kako bi drugačije i moglo biti?!

Razmišija Matija o budućnosti. Mašta on. U svome domu živi s Eržikom. I sretni su. Siti. Vedri i nasmijani. U kući ima kruha, luka i masti. I brašna ima. Šta treba više? Život je sunčan i lijep. Srce je na mjestu. Treperi od zadovoljstva i sreće.

Tako raznježen i duboko zaronjen u zamišljenu budućnost, stiže on k cilju.

Ovdje mir. Od nikud ni glasa. Gdje je Eržika?

Siva se taraba otegnula i tajanstveno ga motri.

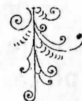
— Gdje je djevojka? — pita se on. Možda je za kapijom?

Prigušeno pušta glas u tamu:

— Alooo! Eržika! Eržika, srce! Javi se, lutko!

Nitko se ne odziva i on korača prema kapiji, a u tome času, oh, nešto mu se splelo pod nogama i on izgubi ravnotežu. Cjelom dužinom tijela ispružio se po kaljavoj stazi. Neka žica, što li, bila je ispružena po stazi. Nesretno je pao Matija i nosom je dotaknuo jednu izbočenu ciglu. Mlaz krvi srnu mu iz nosa. A iza plota zakreštao obijestan hihot: nekoliko se glasova smije. I Eržikin se razaznaje. Njen je glas najdrskiji i najpodrugljiviji. A Matija ustaje, šakom briše nos i odlazi. Slomljen, pokunjen razgoropađen, Do uha mu dopire pjesma nasmijanih glasova:

Oj Matija, Matija,
Što ti ljubav dodija?
Stani malo stani de, —
Pokraj tarabeee . . .

Tele

Sunce se još nije pomolilo, kad je Mato Grgurić ustao sa svog tvrdog slamnatog ležaja. Jutro je bilo prohladno i svježe: proljetni je dah pun blagih mirisa i jedrine titrao u disaju pluća, i zrak je njime prezasićen. Nad rijekom, koja se je blistala dvjesta metara od kolibice, lelujao se magličast oblačak, a na listićima vrbinja što tek proklijaše sjala se vlaga kao oko rastuženo iza plača. Kruška se kraj kolibice rascvjetala. Jučer još stisnutih pupova, jedrih i za raspuknuće spremnih, osvanula je danas u novome ruhu i male se čaške ljupko nasmiješile: dozivlju te, da ih dotakneš usnom, da udahneš mirisa i napiješ se slasti i ljepote. Čaške su rumenkaste, u sredini grimizno zaruđene, pa im boja treperi u jutarnjoj hladnoći i nježno se prelijeva i tali.

Mato je došao do kruške oblačeći se i kašljucajući. Veseo je ustao, privukao si bliže jednu onisku granu i pomno se zagledao u sitne, dražesne cvjetiće. I nasmjehnuo se, urezi na opaljenom čokoladnom licu samo zaigraše; godilo mu to cvjetno treperenje, opijao ga taj sočni jutarnji miris.

— Kruška je procvjetala! — govorio je samome sebi. — Hoće li mi taj dan kakvu radost donijeti, taj bijeli i vedri dan? Ili tugu — što?

Onda je sišao laganim korakom do rijeke, oprao i osvježio svoje bose noge hladnom vodom, i otpuhnuvši, sagnuo se hitro, te oprao lice i oči, otirući se rukavom i gladeći zatim svoje ovješene žute i rijetke brkove.

Mato je bio jutros smiren i utješen. Nekako očišćene duše od svih jučerašnjih kletvi on je spokojno čeznuo za lulom, pa je tvrdim ispranim prstima natrpao u tamnu prazninu krupno isjeckanog korijenjaka i užgavši, otpuhnuo nekoliko gustih kovitlavih dimova.

Zatim je otišao do pojatice, sklepane od neizglađenih dasaka i šiblja i krovom od ječmene slame, pa blago i nježno pomilovao okom šarenu boju svoje Minke — kravice žuto bijele, kupljene pred nekoliko dana na čaršiji.

I vraća se lakim korakom i pod kruškom se spušta na panj, pognute glave uranja mislima u život.

Ta kravica mala i sitna, zamazana balegom i s divljinom u očima ponos je njegov, nada i radost i predmet svih snova i kombinacija posljednih mjeseci. O njoj je sanjao i danju i noću. I tada dok je bespomoćno gledao kako jesenas strše gole grane u šljiviku i zjape od nerodice doimljući se kao prazne očne šupljine, onda, kad je prekrštenih ruku pognute glave zamućenih očiju otpljunuo s psovkom i progutao svu gočinu spoznaje da šljiva nije nikako urodila (iako je u nju cijela Posavina polagala svoje nade) i da će opet trebati smanjivati obrok kukuruznog kruha, da će opet djeca žgoljava i nabuhla, vodenastih trbuščića, zelenih obraza, umirati po strništima od gladi i boljetice, — tada kroz takve misli i slike, javljala mu se u čežnji tihoj i sakrivenoj slika ove kravice.

Pa je napokon, prezimivši zimu uz stradanje na koje je teško i misliti, jer misli mozak zabole i u svijesti se kao noževi isprijeće, protrljao dlanove, otro suzu sa navoranog obraza i prihvatio se šljivika te vječne nade svoje i ljubavi najveće.

Prvo je preorao ono nekoliko njiva pokraj Save, i kad je htio baciti sjeme na zemlju došla je kiša i dani puni suzenja i sivosti, počela voda prokisavati kroz krov slabe narijetko pocrijepljene kolibice, a Sava rasti i doskora poplavila oranica. On je samo bespomoćno, tupo i nijemo zurio u tu vodenu masu, motrio je kako hajdučki žuta, muljevita i silna ulazi u kolibicu odnoseći kolje i rasklimani pleter, pa je sa zebnjom i slomljenošću teško dočekao da se vrati u korito — centimetar po centimetar, po dvadeset i pet centimetara za dvanaest sati.

Konačno je zasukao rukave, zagazio u glib i gazeći do koljena, verao se, osjećajući podmuklo škripanje i probadanje u krstima, na šljivska pogurena stabla, pa kljaštrio suhe grane, strugao mahovinu i gusjeničina gnijezda, kopkao po kori tražeći kukce štetočine.

Posao je taj obavljao pomljivo, s osjećajem i vizijom živom i jasnom: šljivik će ove godine dobro ponijeti, to će svakako biti, znade i po tome što se pupovi već ukazuju a vrijeme je ove godine pogodnije od lanjskoga; jest i stručnjaci to kazuju. Evo: i gazda Iljo iz Mahale zvan „grof“ radi svoga bogatstva i moći tvrdi da će šljiva ove godine ponijeti i on, ako je kome nužda (i to — velika baš nužda da od bijede krepava) spreman je nešto šljivika već sada odkupiti i pomoći — jest tako se u selu govori, — siromaha čovjeka.

Mato Grgurić nije znao da pronađe način po kome da ostvari san svoj i želju i ne samo svoj nego i one bijednice žene svoje i njih osmero djece sitne, boležljive i izgladnjele, da nabavi kravicu, da se u kući opet napune zdjele slatkom bijelom tekućinom, da zveknu radosno kašike i smijeh s njima, da se začuje srkanje požudnih usta, gladnih i krastavih. Nije Mato znao za drugo, nego jednog jutra poranio i uputio se u Mahalu, bio je hladan pazarni dan i čaršija je brujala od povika kavedžija i grlatih čevapčija, pa ravno u dućan gazde Ilje, ravno pred ona staklena plava vrata sa sjajnom i žutom kvakom.

Pred vratima je najprije zastao nijem i uplašen, a onda stupivši unutra skine ponizno šubaru s tjemena i skromno pozdravi:

— Dobar dan, gazda! — reče i strepnja mu stegnu osušeno grlo, pa teško i mučno proslijedi: Ja sam, eto, gazda dragi, došao po to i po to . . . Nužda, gazda, velika! Žena slabašna, djeca bolesna, a osmero ih.

— Osmero? Hi! A zašto toliko? — smijao se „grof“ Ilja, blistaju mu zlatni zubi, rasteglo mu se „grofovsko“ lice kao raskinuta harmonika u dječjoj ruci.

— Pa bih, gazda, mucao je dalje — kupio kravicu. A za to mi treba pet ili šest stotina, novac golemi, otkle da ga nabavim.

A gazda Ilja s olovkom i papirom u ruci stao pred njega i ovako se završio taj dijalog u polumračnom dućanu punom toplog, ustajalog zraka.

— Koliko imaš zemlje?

— Tri jutra.

— De se ovdje potpiši.

I Mato se potpisao pokorno i mučeći.

— Koliki je šljivik kaži?

— Dva jutra, gazda.

— Koliko otpuštaš.

— Pola.

— Hoćeš li 30 para?

— Ho-ću! . .

I Mato potpisao teškom rukom, načinio nekoliko debelih linija i na kraju se slomilo tanko pero, a tinta se rasula po bijeloj hartiji.

Onda izjurio s papirnatim novcem u ruci, slušao kako šušketaju papirnate zamazane banknote, podnosio ih k očima i motrio nepoznata i za njega neshvatljiva slova ćirilice. I ugurao se u metež vašara, motrio i lijevo i desno, pa najzad nabasao na čovjeka prinuždena i čudnovato tiha. Kupio je od njega kravicu za pet ravnih stotinjarki.

Nedugo iza, kad još Savom nije proteklo mnogo vode i kad su se kupcu sve slike toga događaja još motale u pameti i pred očima kao da ih neka ruka vješto premeće, — kuća je oživjela.

Radost u kući došla je po toj kupnji, radost se zabljesnula u očima žene i djece, vatra na ognjištu pucketala je veselije, sve je zakliktalo i Minka je — tako su dobili obavještenje da joj je ime — bezbrižno omahivala repom.

— Novac je to! — govorio je Mato ženi i motrio raspucane zidove u kuhinji jednog kišnog podneva, zurio u slamnate nastirke u kutu sobe gdje su počivališta njegovih ukućana; gutao sporo žute kukuruzne zalogaje i mrmorio dalje:

— Jest, ali kravica je ovdje. A steona je, samo što se ne oteli. Svaki dan se može to da zgodi i onda je još jedna glava tu, pa pomisli ženo! Tele!

Pri izgovaranju ove riječi zacaklile mu se oči od zadovoljstva i čak ponosa nekog; ruka mu se u neki neodređeni pokret ganula i taj se rasplinuo u ništa.

— Tele. Da teleee! Uhvatio je najmlađeg sina za pojas, posadio ga na krilo i zagledao mu se u blijedo lice, pa je, slušajući kako tiho romoni kiša i kucka po prozoru i krovu, motreći kako se po kuhinji motaju dimovi, razgljagoljao o teletu koje će, dao Bog, biti sigurno — žensko.

— Pa dijete, znaš, kakva će to onda biti kravica, to tele. Razumiješ li ti šta je to — teleee?

A dijete nije shvaćalo, nego ga motrilo kao kroz san i šmrcajući, uvlačeći i gutajući sluz ponavljalo:

— Tele, tele, telee.

I dan taj nešto zahladio; kiša prestala i cijedila se s krova i lišća, a večer donijela hladan vjetar koji se zavlačio kroz pukotine i šiblje naherene pojate. Brižnosti pun, straha i zebnje da se Minka ne razboli, uveo Mato kravicu u sobu i u jednom kutu, gdje je stajao stol i dvije škripave stolice nastro ležaj za nju samo nek se ne prehladi.

Motrio ju tada i mislio kako šljiva još nije ni procvjetala, a već ju je prodao, već novac potrošio, uložio u nju u — Minku. Pa da se sada razboli, jest, mora priznati sebi samome potajno i s bojažljivošću, da bi volio da mu se dijete prije razboli, pa i umre. Tako je u njemu, ne može se zatajiti. Nek dijete umre, osmero ih ima, samo nek kravica živi, jer ona je jedina. Ona hrani kuću. Eto — žena je trudna i moglo bi se desiti da se nekako skupa s teletom pojavi i deveto sisavče. Kako će ishraniti djecu, pita se Marko i nikako ne nalazi pravoga odgovora.

Tješi se, osmjehuje i opet vraća mislima na tele. Da, telešce će prirasti, bit će dobre paše, bit će dobre paše, bit će, dat će Bog, pa će prodati Minku i nabaviti hrane. Tele će rasti, istina sporo je to, ali — rasti će, dorasti i bit će od njega nova kravica. I, ako se obistini to, i šljiva ponese dobro, a mora da i hoće, nekako će izaći na kraj. Ne smeta ni to što je polovinu prodao po 30 para, a za urod jamči s tri jutra posjeda. To će se isplatiti i čovjek će nekako isplivati.

Ipak zaboli Matu pomisao da je šljivu tako jeftino dao. Poklonio skoro. I već zna kako će mu mučno biti, kad šljiva zaplavi, najedri i zanjiše se u zelenilu svoga granja. Već on vidi kako se osmjehuje sočna i puna slatkoće nekušane, kako treperi od zreloće i soka koji joj ključa u mesu.

— Ali tele, tele! — dozivao si u pamet i pljuckao ispod trošnog brka, pljuckao i koracao preko crne oranice — naprijed.

*

Pa i danas tako, rano je osjetio potrebu da se ustane, pa je i ustao. Sada umiven, osvježen, miluje okom rascvjetalu krušku, hitro savija nogu u koljenu, polazi u pojatu. Istjeruje Minku na pašu, sjeda na panj i dolazi žena, motri njega, pa kravu, i primjećuje drijemovna još i neumivena:

— Čini se da će Minka danas.

— Misliš? — čupka Mato brke.

Pa odista krava liježe. Mato zaklikta pljesnuv tvrdim dlanovima, zasjaše mu oči srećom i iz grla mu poteče uzvik:

— Minka se teliii . . . Evo gle!

I doista. Bilo je tako.

Žena se uzvrpoljila, nastala strka, izbudila se djeca, a sunce već prve trake uplelo u pospano vrbinje, zacaklilo se lišće i površina rijeke srebrno se nasmijala. Dotrčalo dijete i kliknulo za ocem.

— Minka se teli, aoh!

Osjetio Mato u duši kako mu se užgao oganj pa plamsa: u tijelu mu plazi toplina ushita, lice se ožarilo sjajem i planula čokoladna boja. Izdavao naloge ženi, pokrio Minku najljepšim ćilimom, obigravao okolo, a i žena se stručnjački motala oko krave.

S osjećajem milja i zanosa otrčao kroz mokro šikarje preko svježih onih oranica do kuma Peje, čija

se kućica zavila u šiblje petsto koračaja dalje. Nagađajući: hoće li biti muško ili žensko, sraćunavajući: hoće li Minku prodati iza kako ga odoji ili tek do jeseni, klikćući od blaženstva, oprostivši pri tome i gazdi Ilji, što ga je za šljivu tako nemilo ucijenio, uzbudio kuma Peju, izvukao ga upravo s ležaja.

— Da vidiš kume. Minka se teli. Hej teliii. Kume, dobit ćeš i ti mlijeka, jest, bolan barem svecem, da se i ti, i žena malo osmoćite. Kako ti ne bi dao, kumu rođen(me.

Trljao kum pospane oči, jurili oni kroz šikaru, vukao Mato kuma Peju za kaput goreći od nestrpljenja. No iznenada, kad im je u susret dotrčala žena njegova blijeda, razjapljenih usta, slomilo se nešto njemu. Ali je zakliktao:

— Je li žensko, ženo?

A žena kao kip stala, pognula glavu i projecala, suze joj grunule, pa se prosule po ledini:

— Žensko se otel . . li . . . lo . . . ali mrtvo!

I sakrila lice u pregaču, srce htjelo da joj prepukne od bola.

Hrašće odlazi

Koračam šumom

U šumi, staroj, tihoj i hladovitoj šumi, duša mi se odmara. Koračam između ogromnih stabala i oči mi se krijese ushitom smirene mladosti. Na usta mi naviru šaptaji molitava za radost dobrih dječjih srdaca, koja kucaju u ovome danu, u širokom nepoznatom svijetu. Šumska hladovina miluje svojom blagom rukom moje uznojeno čelo. O, kako je nježan taj blaženi doticaj u ovom danu sunca i neodoljive radosti! Stara šuma bruji pričom svojih stoljeća i slatkoća osunčanih kliktaja titra mi u duši.

Sunce je zaplesalo ples radosti. Hrašće je blagdanski zanjihano. Stoljetne krošnje su čarobne lepeze ljetnog dana. Druže čuj, to šuma priča o prošlosti dalekoj, o brigama života što su ih lijevali pastiri u riječi turobne, o ljubavi mladenačkoj, koja će vječno živjeti u osmjesima, cjelovima i šaptajima zanosa i ushićenja.

Koračam. Korak mi nečujan. Noga mi roni u zeleni sag mahovine. Mekoća šumske stazice ispunjava pokrete noge ritmom plesa, i koljeno titra u zanosu sretnoga časa, puno snage i želje za pokretanjem do beskraja. Koračam i skladam u svojoj nutrini himnu sunčanog dana. Vedrini i osmjehu plavoga neba i lepetu leptirovih šarenih krila. Danas je dan moga pijanstva u kraljevstvu tišine, i sve su tuge isčeznule. Ja sam danas sam i oslobođen od svega što su mi dani donijeli kao zakone ljudskog života. Član sam goleme šume. Pretvaram se u drvo zeleno, visoko i

krošnjato. Evo — ruke su moje grane i ptice će doletjeti i savinuti gnijezda svoja na njima. Oblak će doći i kišica će mi orositi lice. Zvijezde će mi noćne sjati kao draguljske krune nad glavom. I slavit ćemo velikoga Gospodara, čija ruka ravna bregovima i dolovima, slavit ćemo ime Njegovo u huku najbučnijeg vjetra.

Ja sam mlad i vedar. Molitve plešu u mojim očima. Modrina najraskošnijih sanja odrazuje mi se u zjenicama. Kose su moje raskuštrane, vijore na vjetru i sunce se provlači kroz njih, te mi obasjava čelo. Sunce ljubi moje lice.

Sunce! Sunce!

Zamišljam si beskraj jedne radosti i u času zanosa zaboravljam na svoj povratak.

Šuma me opija svojom tišinom i zove me u svoju nutrinu. Tamo — tamo u dubini spletenog šikarja, tamo je srce šume. Veliko i vrelo srce šume.

— Dođi, šapće mi rascvjetali log.

— Zdravo! — klikće mi mala, hitra vjeverica.

Mi se poznajemo, šumo zelena i stara. Mi se poznajemo iz prošlih vijekova. Ja sam bio lopoč jedne pospane riječice, a ti si niknula na beskrajno dugom travnjaku. Rasli smo zajedno. I danas smo svoji. Poznajemo se. Hrašće je tvoje odebljalo; krošnje su ti se raširile; žir se je tvoj razmnožio, a moje tijelo nosi u sebi dvadeset ljudskih ljeta i pijanstvo jedne zagaljene mladosti. U mene je srce, stara šumo, srce ljudsko, koje strada u ljubavi i traženju nečega što se ne može naći. U mene su ruke, dugačke i dihtave, gipki prsti, što vibriraju u časovima duševnih nemira. U mene su oči plave i u njima se nebo odrazuje, kad je dan pun vedrine i sunčanoga žara, a posive, zamute se i zasuze, kad je oblačno i tmurno obzorje i kad je sivoća kraljica svijeta.

Šumo! Stara hrastova šumo!

Kako mi godi tišina tvoja i kako je meka ruka tvoga zagrljaja! U meni se rađaju plamenovi ushita i sukljaju visoko pod oblačje. Sto godina? Više! Dvjesta godina? Više! Još više imade, kako ti ovako stojiš i prkosiš burama i neustrašiva i ponosna, motriš sitne crviće — ljude.

Kolibica

Pred kolibicom djeda Luke koči se žalosna vrba, krošnjata i pognuta kao stogodišnja starica. U njenome hladu, na mekoj zelenoj travi, leži djed Luka bezbrižno ispružen. Oči su mu zatvorene, a u ustima je ugasla lula. Usnuo je djed Luka i ruke su mu u snu sklopljene kao na molitvu. Smeđe, žuljevite, izbrazdane ruke djedove pričaju o teškim poslovima ljetnih dana; pričaju o sunčanoj žezi, o znoju, što se cijedi preko čela i puzi u njedra ostavljajući dugi blistavi trag. Nedaleko djeda leži njegovo stado: krave spokojno preživaju i pomiču glave stresajući dosadne muhe.

Vrata su kolibice otvorena.

Ulazim u sivu nutrinu tiho, na prstima. Skromnost malenoga prostora me očarava. Sve je priprosto i siromašno. Pod od žute ilovače i stijene obijeljene čistim vapnom. Na sredini dimnjak: čađavi i široki hodnik i komadić neba u malenoj kocki. Nasred prostorije je ognjište od trošnih crnih cigala, a kraj stijene polica. Hrapave su daske i čađave od dima, djed Luka ih je tesao, dok je još mladić bio. I posteljica u kutu njegovo je djelo. Tiho je u kolibici i mračno. Siromašna je kolibica djeda Luke i nema u njoj skupog namještaja i porculanskog posuđa: jedna čađava zdjela i malena, crna tavica, sve je njeno kuhinjsko blago. Ali sreća kraljuje u njoj i zadovolj-

stvo seljačkih srdaca. Zadovoljstvo čeljadi, koja od života ne traži mnogo. Kriška kruha i zdjelica mlijeka, dosta je za jedan dan i ne treba ništa više. Spokojstvo duboke šume, zelenilo gustoga grmlja i osmjeh plavoga neba, darovi su najskuplje radosti.

Sijeku šumu

Talas tuge prostrujao je šumom, kad je prva sjekira lupila u staro truplo hrasta. Djed Luka je stavio ruku iznad očiju i zagledao se nekud u daljinu. Njegovo je čelo bilo jače izborano, a oči posivjele i prelile se suznim sjajem melankolije.

— Čuj, reče mi tiho. — Šta je to lupilo?

Odgovorio sam mu šutnjom. Jer sam znao: riječi bi samo povećale sjetu i ne bi mogle izraziti ni jednog jedinog pokreta rastužene duše. Odgovoriti je bilo suvišno i pitanje je palo samo radi utjehe. Mi smo znali: prva je sjekira lupila u staro tijelo jednoga hrasta. Lišće je zatreptalo jače i rosna je češljugovina klonula kao pospano dijete. Djed Luka je zatim zamišljeno spustio glavu i podbočivši se na kvrgastu palicu, duboko se zamislio. Njegova je tuga bila izraz goleme žalosti, koja se je nagomilala u njegovoj duši. On je znao: sijeku šumu. Staru, stoljetnu šumu, u kojoj je proveo djetinjstvo svoje i mladost, srušit će vrijeme sa sjekirama nepoznatih ljudi, koji će, lomeći tvrdi krušac, pjevati vesele pjesme.

Gorčina se ljulja u njemu, ali za nju nitko ne zna osim mene. A ja motrim njegove upale obraze i biva mi teže, i htio bih nešto reći, nešto toplo i radosno, djedu za utjehu. No glas mi se lomi u grlu i riječ umire na usnama.

I kad se podne javilo u brenčanom zvuku seoskog zvona, starac se pobožno prekrižio i počeo

poluglasno mrmljati molitvu. Onda je opet stavio svoju podrtu i trošnu kapu na ćelavu glavu i uhvatio me očinski blago za ruku:

— Hajdemo, idemo u kolibu!

Pošli smo tromo i polagano. Djed je desnicom gladio svoje bijele brke i, najzad tiho i polagano počeo govoriti kao za sebe:

— Vidiš, ova šuma bila mi je u djetinstvu najmilija drugarica i ja sam je ljubio kao majku. Ti si vrlo mlad i ne možeš toga shvatiti. A poslije kad uđeš u godine, sjetit ćeš se mojih riječi. Ali nikada ti nećeš moći potpuno razumjeti, šta znači šuma u kojoj se mladost i djetinjstvo ostavi kao žuta dunja u starinskoj škrinji. Šuma, šuma, moj golube, žalost je to golema . . .

Ispustio mi je ruku i kupeći suvarke za vatru zašutio na čas. Tako smo prispjeli u kolibicu.

Brecavim glasom djed mi je pričao dalje, gledajući me u oči:

— Sve na ovom svijetu ima svoj svršetak, pa tako i šuma. Svemu mora doći kraj. Mi to znademo, — e, dakako! — ali tuga ne pita za zakone života. Tuga se uvuče u srce. Oko se čovjeku zamuti. I teku suze za olakšanje srcu, teku jedna iza druge. Ovo staro hrašće nestajati će polagano. Starost ostavlja život, a mladost ulazi u njega. To je stari zakon Božji i nitko ga promijeniti ne može. Ali teško je to: rastati se od dragih stvari našega života, teško je to jako, golube moj.

Djed je zašutio i pognuo duboko glavu. Čuli su se udarci sjekire: trum, trum, trum. To ljudi, stranci sijeku staro hrašće i smiju se veselo. Oni ne nose u sebi ni trunka tuge, one tuge koja mori moga djeda Luku. Oni se smiju bezbrižno i misle na svoju

ženu i djecu. A djed Luka je zamišljen i rastužen, jer nestaje šume, njegove dobre, drage nenadoknadive slavonske šume.

Njegove riječi jecavo zvone u prostoru i ruka mu se nehajno pokreće. Ruka se pomiče prema licu, tvrda i žuljava ruka otrla je suzu koja se je kradom izvukla iz oka. Suza jedna — krupna, blistava.

Stabla padaju

Sjekira je bljesnula u luku i srebrni se trag prelio u mukli udarac. Iver je poletjela u zelenu travu i sjekira je ponovno bila u zamahu. Debelo je truplo zadrhtalo. Na vrhu je bilo golemo gnijezdo rode, koja je uplašeno podigla glavu i zagledala se prema zemlji. Lišće je drhturilo u smrtnome strahu, a iz duplja je izletila uplašena sova i počela vrludati šumom U jednoj se praznini zgurila mala vjeverica. Njene sitne blještave oči sjale su strahom. A udarci su se množili, sa svih je strana muklo odjekivalo: trum, trum. Onda se prvo stablo počelo tiho njihati Roda je na vrhu zalamatala krilima i odletjela. (Nikada se više ne će povratiti u svoje gnijezdo.)

Hrast je počeo padati i ljudi su bježali u stranu. Uz grozan tresak palo je stoljetno tijelo na zemlju. Mala je vjeverica ležala ispružena. Oči su joj stakleno sjale. Jedan joj čovjek pristupi i podigavši je za bujni rep prošapće:

— Stradala je, jadnica!

Laganim korakom došao je djed Luka i vidjevši mrtvu malu vjevericu, bijesno je lupio palicom po zelenom grmu.

— E, da! Mrtva je, mrtva je sirota.

— Žališ li je stari? — drsko se nasmijao jedan radnik.

Djed ga prostrijeli oštrim pogledom i ne rekne ništa. Samo me uhvati snažno za ruku i klikne:

— Idemo!

Bijes je tinjao u njegovim očima. Bio je ogorčen i rastužen. Zamišljen i šutljiv, zario je nokat u jedno oboreno truplo:

— Vidiš, crv ga toči! Starost. Starost je to!

Potužio mi se na glavobolju. U blizini stada legao je na travu. Ja sam sjeo na obalu bare i, zureći gusti šaš, osluškivao odjeke radničkih sjekira. Bilo mi je žao i djeda Luke i stare šume. Mislio sam: vječna je sudbina staraca, da ih vrijeme odnosi u nepovrat kao vjetar plave dimove iznad krova kolibice. Ali nisam mogao potpuno shvatiti starčevu tugu. Znao sam samo da mu je teško i da će mnogo izgubiti s odlaskom stare šume. Komad života. I više. Jer će njega pokositi kosa smrti. I sunce će sjati i ljubav će strujati kroz srce ljudsko, ali ne će biti stare šume.

Hrašće odlazi

Jesen je došla s mrazovima i pala preko dugih zelenih livada. Lišće se bakrenasto osmjehivalo i taj je osmjeh podsjećao na lice iza plača. Trave su polako venule i hladni je vjetar hujao u krošnjama. Curlici pastirske frule tužno su lalujali po preoranim njivama. Djed Luka je pogrbljen koračao rubom šume, koja je bila prorijeđena. Po tlu je ležalo ogromno stabalje, mrtvo, bešćutno. Kao na smirenom bojištu. Seljaci su dolazili s teškim kolima i uz snažne povike podizali golemo hrašće na čvrsta, dugačka kola. Odvozili su ga u selo, na željezničku stanicu. Kuda je polazilo; to se nije znalo. U Englesku i druge daleke zemlje! — govorili jedni.

— Za gradnju teških ratnih brodova! — nagađali drugi.

— Odoše, odoše.

— Zbogom, diko!

— Nikad ih više.

— Nikada.

— Šuma je ovo stara, draga naša majčica, djedove je naše odnjihala u svome hladu, a sada je sijeku. Odvezoše je nekuda u daleke zemlje i gradove. I nijesu nas pitali za tugu našu.

— Nijesu, ne!

— Nijesu nas ni pitali: je li vam žao šume stare? Ljudi bez srca! A mi smo tužni, mi smo rasplakani, jer s njome nestaje našega hlada i naše dike.

— Da, da. Dike naše!

Djed Luka je odbijao guste dimnove. Postarao se. Čelo mu je navorano. Rezignacija treperi u njegovu glasu. Djed Luka je teško ranjen, ali ponos mu daje snagu i sa šutnjom bol razblažuje. Ponekad samo podigne ruku i proročanski štogod prozbori:

— Djedovi su naši, i naših djedova djedovi, proživjeli svoj vijek u njoj, šumi našoj. Oni su se s njome ponosili, sinovi njihovi, unuci . . . I mi se ponosimo, ali djeca će naša uzalud spominjati riječi naše. Šuma se dugo ne će vratiti. Dugo. Možda nikad više, dijete moje.

I riječ umre na drhtavim usnama. Bijeli su brci smireni. I samo sijevaju zamućene oči. Ruka žuljava stišće kvrgastu palicu. Djed Luka je žalostan i umoran. Starost mu je pogrbila leđa i usporila korak. Oči se njegove gase. Srce bije laganije, laganije. Naskoro će prestati i ne će više biti djeda Luke. Nikada.

Slučaj gospođice Tuge

Dragiša Milojević, sekretar gospodina ministra, udobno se zavalio toga popodneva u mekoj plišanoj fotelji. Ispružene noge bezbrižno je ljuljkao, i pjevajući neku šantansku pjesmu, promatrao sjajni vrh svoje lakovane cipele. Ruke je spokojno prekrstio preko trbuha, i samo kad bi se koja dosadna muha zaletjela na njegov mesnati gospodski nos, mahnuo bi živo rukom da je otjera. Inače, nepomično je zurio u sjajnost svoje nove cipele pri vrhu i kroz to je došao dotle, da to motrenje svede na jedan, tako reći, zanimljiv problem, koji je imao dubinn potpuno ozbiljnog problema. Titraj te sjajnosti, igranje svijetla i odraza na ulaštenoj koži, sve je to dalo povoda Dragiši da se zamisli, to jest zavede u razmatranje te pojave.

— Eto, ta moja cipela — misli Dragiša — sjaji se poput sunca i kao da veli, kako je ona gospodska cipela i na gospodskoj nozi, a to dvoje udružuje se i tu, dakle, nema ništa neobičnosti. No, vraga! Kad bi čovjek mogao vrijeme prošlosti prebrisati mokrom spužvom kao što se sa školske table prebrišu matematske cifre. Ali prošlost nije tako nešto izbrisivo i ona postoji u svijesti čovjeka ukorijenjana i priraštena, pa ako je čovjek i izgura na momenat rukama zabo-rava i novog vremena, ona se vraća, cereka se, i zasjedne opet na svoje staro mjesto. Da, tako je to i ne može drugačije biti. Ne može!

Uviđa Dragiša kako je čudna igra sudbina i kako je on, nekad, dok nije bilo ove stvarnosti, niti ovog sjajnog gospodskog položaja, kao maleni musavi

seljačić hodao po planini za kozama, poderan i bijedan, neugledan i prezren čak i od svojih vršnjaka. Ali danas evo, za razliku, danas, kad mu je težina tijela devedeset kilograma i kad mu je lice ugojeno, trbuh ispupčen i koža glatka, masna i bijela, ruke mekane, čiste i bez žuljevitih tragova; danas, kad mu je u tijelo ugnijezđeno pedeset i pet godina života, opaža on kako je velika udaljenost između onog musavog dječaćića i današnjeg gospodina; između onog izgladnjelog čobančeta i današnjeg ugojenog građanina u velikom, raskošnom gradu. Opanak i cipela! Taj pojam je u slikovitoj formi zaplesao nedužni ples pred očima gospodina Dragiše i on se je kiselo nasmijao u promuklom hihotu, a pri tome mu se ukazaše zlatni zubi, skladno poredani u golemom, po gnjiloći vonjajućem, zubalu.

— Hej, kako sam živio tada! — pomisli Dragiša i zatim široko zijevnu, pa poče prstom desnice marljivo čačkati nos. — A vrijeme je prošlo, projurilo. I kako se je sve samo, kao po nekom, davno unaprijed određenom programu, odvijalo. Od koza do provincijske gimnazije bilo je još najteže. Mnogo mojakanja, previjanja, klanjanja i pokorničkog puzanja. A poslije vojska, vojnički činovi, pa onda rat i isticanje hrabrošću i odlučnošću (u stvari uspjeli trikovi i falsifikati na račun historijskih promjena!) i odlikovanja: jedno iza drugoga: medalje i počasni krstovi jedan pored drugoga, jedan na drugoga. A tu je još uvijek trebalo mnogo puzati pred moćnijima. Sreća je ležala u tome, što mu je puzanje bilo prirođeno svojstvo i kao takovo dobro mu je pristajalo, i obilnu korist donosilo. Puzanje je, po njegovom mišljenju, bilo najpozitivnija vrijednost jedne rase, a ujedno najuspješnija metoda u postizavanju životnoga uspjeha. Na kraju, zar nije prirodno da postoji jači i slabiji; zar nije prirodno da jači za to vlada, jer je jači, a slabiji pokornički sagiba glavu zato jer osjeća nad svojom glavom krutu pesnicu jačega. Osvojiti vlast i zajašiti na leđa nevještijemu, životni je princip Dragišin. Pravda, poštenje, zakonitost i konačno, ako hoćete čak i moral i etika, sve su to isprazne riječi, sve su to dekoracije izmišljene nemoćnima za utjehu. A šta bi drugo i mogli ovi pojmovi pretstavljati? Dragiša to ne može sebi drugačije protumačiti i zbog toga on, kad ga misao dovede na ovu točku zatvara oči, ispija cigaretu i nastoji da rijeku razmišljanja povede drugim koritom. Jer nije ipak zgodno, razmišljati o nečemu što se krsti griješnim imenom, pa i ako je čovjek uvjeren da ni svi nijesu griješni. Dragiša znade da postoji savjest. Čuo je da ona ima dvije važne forme, dva različita oblika: čista i nečista. I sada, ako on, uzevši u obzir ono nekoliko afera, zapravo aferica (ta radi se o neki pol milijuna dinara!) obilježi ovim drugim obilježjem, nije mu nekako prijatno i čelo mu se oznoji, a i srce nemirnije kuca.

Motreći svoju lakovanu cipelu i razmatrajući taj složeni problem razlike između priprostog seljačkog opanka i gospodske lakovane cipele, on je, razumije se, i danas morao da se dotakne pitanja koje zasijeca u područje škakljivih osjećaja, a pod firmom savjesti. Zato se je naglo razbudio iz toga polusna, ljutito odagnao desnicom nekoliko dosadnih muha i uspravio gornji dio tijela u fotelji. Zapalio je mirisnu bijelu cigaretu i zagledavši se u srebrni sjaj duhanske kutije, njemu je uspjelo da razbije obruč teškoga problematiziranja i da se bezbrižno poda osluškivanju kucanja svog malenog džepnog sata. To kucanje nagna ga da izvadi malo čelično tijelo iz džepa, i konstatiravši da je već pet i da će početi primanja i posao, po njegovom sudu mnogo naporan

i ubitačan, ustane i prošeta se iz jednog ugla u drugi, uživajući u tihom plamsanju cigarete, koja je ugodno podraživala njegove gospodske nosnice. U to je neko lupnuo na vrata i zatim se uz tihu škripu ukaza na njima jedna sijeda glava.

— Aha, Nemanja! Je li čekaju?

— Čekaju gospodine!

— A tko su? Je li ženskinje?

— Da, samo ženskinje.

— He, he, Nemanja! A jesu li lepe? No razumije se . . . Svejedno u ostalom! Sad idi, i puštaj jednu po jednu! Znaš: — i tu upre strog pogled u vratara — jednu po jednu!

A onda se hitrim korakom otputi do golemog ogledala i povuče blago prstima po svojoj prosijedoj kosi, koja je bila išarana prvom bjelinom starosti. Zadovoljno se osmijehnu: debeljkasti lik koga je ugledao pred sobom, prilično mu se je svidio; bio je zadovoljan sa sobom. I mislio je pri tomu:

— Nisam još tako star; nisam niti ružan. A ovo, brate, počesto sa ženama, to je najljepša metoda pomlađivanja. Hehe, ipak je taj život interesantan i ta gnjavaža u tim službenim prostorijama, katkad je podnošljiva.

Na vratima se začu kucanje i mlada se djevojka, sa tihim pozdravom zaustavi pred Dragišom. On je odmjeri ispitivalački, strogo ispitivalački, šetajući se još uvijek iz ugla u ugao. A zatim, prije nego je djevojka mogla i progovoriti, zaustavi se on pred njom i poče joj, mašući desnicom, dostojanstveno i važno govoriti:

— I vi biste trebali namještenje, jelte? Ja znam kako je, ali to teško ide. Svršili ste školn, da, školu, sad kakvu bilo da bilo . . . Da, da! I ja sam je svršio. I mnogi drugi. Mi to znamo. I staramo se da vam svima dademo kruha. Ali treba čekati na red, treba čekati . . .

Djevojka je šutjela, gledajući ga ispitljivo i začuđena.

— Pa ja i čekam . . . Već dvije godine tragam za poslom!

Dragiša se nasmija. I ponovno stade hodati, sada već malo uzbuđen i nervozan.

— More, manite! I čekajte — tu se zagleda djevojci u oči, priđe joj na korak i položi joj ruku na rame — još kakova dva tri meseca, a onda ćemo već nekako udesiti. Uostalom dođite još jednoć do mene. Možete me i u privatnom stanu potražiti.

I tu preli glas u neku prevejanu slatkorječivost, smijuckajući se lakomim očima pohotno i drsko.

— Mladi ste, devojko! Imate dvadeset godina, je li?

— Dvadeset i dvije!

— Aha! Mladost je to, mladost! E, živeli!

I pogladivši je rukom po licu, blago je odrinu prema izlazu, obećavajući joj svakako svoju sigurnu pomoć kroz neko kraće vrijeme.

Pogledom goruće požude, obuhvati na izlazu djevojčino tijelo, a onda se okrenu i odbacivši ispušene cigaretu, spusti se zadovoljan i dobro raspoložen u meku foteiju.

Ušla je druga djevojka, slaba i blijeda, boležljiva i upalih obraza, pa ju je Dragiša otpravio sa nekoliko odlučnih riječi, da nema, da se strpi, jer oni već vode o svima računa. Djevojka mu se nije svidjela i nije imala dovoljno ljepote da udobrovolji i zasiti njegovu pohotnu narav; zbog toga je bila osuđena na neuspjeh. Rastužena je izašla na hodnik, a Dragiša se nije na to uopće osvrtao. Očekivao je slijedeći posjet i znatiželjno se zagleda u vrata. A

kad je u sobu ušla djevojka osrednje visine, vitka i lijepo građena, vedrog i nasmijanog lika, on se lukavo nasmjehnu i zakuca prstom po pisaćem stolu.

— Vi ste Tuga?

— Da! — odlučno progovori djevojka, a zatim, kad je odbila ponuđenu joj stolicu, ništa ne čekajući i bez premišljanja poče govoriti o cilju svoga dolaska. Dragiša ju nije slušao; riječi su to koje mu svaki dan zuje oko ušiju, pa je zbog toga već naviknuo, da ih prima mehanički. On je motrio njeno crno putasto lice, nos zavinut nešto prema gore, kao dozrela jagoda usta, pa oči tamnožute, gotovo crne. Kosa djevojčina zabačena je iza uha i nešto niže podrezana, ali je nenakovrčana i jednostavna. I baš ta nesvakidanja jednostavnost veoma se svidjela Dragiši, te on ustade, priđe djevojci, koja je tada upravo spomenula riječ „kvalifikacija", pa je gotovo očinski blago posadi na stolicu ispred sebe.

Sjede zatim i sam i paleći novu cigaretu primaknu stolicu još bliže naprijed, i njegovo se koljeno dotače djevojčinog, a Tuga osjeti u sebi srh nekog čudnog nepoželjnog osjećaja.

— Kvalifikacija za postignuće nečega u životu, — on je pri tome pustio kroz nos gust mirisavi dim i kroza nj gledao djevojci u oči — nisu to samo mrtvi papiri i diplome. Hehe! Pa to je već svakome danas jasno. Lepa kvalifikacija je, eto, možemo reći, i lepa ženska nožica i rumena usna, i lepe oči; nije li i to jedna lepa kvalifikacija?

Tuga osjeti gorčinu u sebi i sjeti se svog napornog školovanja, stradanja; sjeti se borbe, koju je vodila njena boležljiva mati — periferijska pralja — otkidajući od svojih usta samo da je nekako iškoluje i „postavi na noge"; sjeti se svih napora i zagleda se tome čovjeku u oči; a u tim očima pleše grijeh i poruga i nema u njima žara poštenog čovječjeg srca. Obori pogled i dođe joj da zarida: s koliko je poleta krenula u život, s koliko idealizma; a sada evo stoji pred ovim čovjekom ponižena i slomljena u molećem stavu, i on njoj, nakon svih njenih razmišljanja o vrijednosti poštenja i etičke svijesti u čovjeku, nakon svih spoznaja o pobjedi istine i pravde, govori o usnama i ljepoti tijela, kao jedinim potrebnim stvarima za postignuće određenog cilja.

— Ne, gospodine! — odvažno izbaci Tuga i naprćivši usne, tiho, plaho i bolećivo nastavi: — Vi nemate pravo! Postoji mnogo toga, o čemu vi nijeste govorili! Jedno su pošteno i krvavo stečene kvalifikacije, a drugo su stvari, o kojima ste vi govorili. Uostalom, recite mi jasno, šta ste mi zapravo htjeli s time reći? Trebali ste odmah govoriti jasnije! Mogli ste mi odmah reći: — može, ne može! Ja sam ovdje zbog toga: da mi uvažite molbu zbog tog siromašnog namještenja . . . zbog toga se nalazim ovdje!

Dragiša se uozbilji i odbaci cigaretu u pepeonik. Trljajući ruke, zagleda se u skromnu, ali pristalu odjeću djevojčinu.

— Imade tu i raznih uveta, devojko! Pa ako vas baš zanima znati što ja želim, mogu vam reći: želim da budete ovde pokorni i tihi!

— Pokornost? Šta znači to? — zaigra u Tugi osjećaj začuđenja. I u tome trenu osjeti se ona slaba, neobranjena i sićušna pred čovjekom, koji imade moć u rukama. Motreći ga sada uplašeno, skrušeno, ona ukrsti ruke i položi ih na ramena, a glavu nagne na desnu stranu.

— Uostalom, gospodine, imajte obzira prema meni. Siromašna sam. Slaba sam djevojka.

Dragiša ju sada nježno uhvati za ruku i poče joj motriti vitke, bijele prste.

— Da, da. Treba da budete razboriti. Jer, vi ste lepa devojčica. I lepo ime imadete. Tuga! Tu-ga! Neobično ime! I skromni ste, vidim, jer nemate narumenjena usta. No vi znate da vam to nije niti potrebno.

Uistinu slatko ste vi devojče — poče je tada lako vući za ruke — i šteta je što živite tako siromašno. Da, da, ja ću se pobrinuti za vas, samo budite pokorni i dozvolite da vas dodirnem. To nije ništa, he, pa eto: i druge dozvoljavaju. Šta ima zla u tome?

Tuga je toga časa zahvaćena valom bojažljivosti i uzbuđenja, bila svijesna svoje nemoći i beskorisnosti opiranja; ona je u duši motrila blijedo lice svoje anemične majke, koja joj je zadnji zasluženi novac dala na put do grada; i suze majčine i tuga i bolest, pa riječi i pogledi puni nade pri rastanku, te nije ni primjetila u prvi mah, da joj ruka gospodina sekretara prolazi kroz kosu: ruka topla i bijela, uznojena i drhtava. Ona poluzatvorenim očima pokušava da odrine tu ruku od sebe, ali je čovjek zgrabi oko pasa i privuče na sebe.

— Budite mirni. Jer, ako se tu opirete, nikada ne ćete ništa postići.

— Što mogu, što mogu? — zajeca djevojka u duši i ne reče ni riječi. Talas odvratnosti zanjiše joj se u grudima i osjeti se popljuvana, slomljena i osramoćena, krv joj udari u lice, a ruke, osjeća, nemoćne i klonule vise o tijelu. Svi oni idealni snovi o dobroti ljudi, slomiše se pod neočekivanim zagrljajem Dragiše Milojevića. Uvidjela je svu svoju nemoć i slabost i dok je ovako prilješnjena, u rukama čovjeka bez srca, čovjeka koji je ujedno slika i prilika gospodina ge-

neralnog direktora, a koji isti primjer daje i svojem potčinjenom. Takvi su svi oni i sliče na neke bolesne izrasline na narodnom tijelu; i ne pretstavljaju drugo do plijesan jednog istrulog sistema. Oni su priljepčiva bolest, biljka nametnica, koja je pustila korjen i nikako se ne da izvrižiti. On — Dragiša, jedan je dijelić toga korjena. Osjeća ona, kako je to tragično, kad na vrhovima društvene zgrade stoje ljudi kriminalnih instikata, ljudi nečiste savjesti. Ona naglo otvori oči i zagleda se u njegovo lice, — dok njegove ruke vješto otkopčavaju njezinu bluzu — i osjeća zadah gnjilih zubiju; vidi: dva zvjerska oka, debelu, krokodilsku lubanju i odurni mesnati nos. Svijesna je Tuga, da je on u stvari pretstavnik jednoga svijeta, a ona je drugi svijet, i zapala je kao žrtva u pandže okrutnog pauka... Osjetivši na svome licu slinava usta razvratnički uznemirenog čovjeka, oćuti djevojka vraćanje snage i otpornost svoje svježe mladosti; oćuti poriv ponosa kako joj ključa u žilama. Eruptivnim, iznenadnim pokretom strese ona sa sebe mrskoga čovjeka i snažnim zamahom htjede ga žestoko opaliti po licu. No on je na vrijeme, upravo u posljednji čas spriječi i ustade: uznojen i zadihan i pomalo smućen.

— Gle, vi ste kuražna devojka! I snagu imate. E, to je već rijetkost kod devojaka...

Tuga je zažarena u licu, zastiđena i ogorčena, polako zakopčala posljednje dugme na svojoj modroj bluzi, a onda je uspravljena, bijesni pogledom ošinula napasnika, namještajući pri tome svoje crne vlasi.

— Tako se, dakle, dijele namještenja? Tako? Je li? Krasne stvari! — I Tuga se ironično nasmjehnu, poravnavajući nervoznim pokretima nabore na bluzi. — Krasno, velim vam! Upravo u duhu pravde... i morala! Da, da... i tu je njen glas zazvonio nervozno

i postao sve jači i osorniji. — Vi, vi, što nam dijelite namještenja, vi anđeli čuvari dobrote i čestitosti; vi ste kulturni ljudi, jer čačkate nos u svilenim rukavicama i plivate u obilju; vi ste čovjek, vi... vi...

Tu se Tuga naglo zaustavi i još jednom pogleda u blesavo lice Dragiše Milojevića, koji je iznenađen ovakovim istupom, stajao nepokretan i neodlučan.

A Tuga ponosno, noseći u duši uzburkani vrtlog ogorčenja i revolta, uspravi svoje vitko tijelo i izjuri na hodnik. Tek ovdje grunuše joj suze na oči, i izvi se iz grla težak i bolan jecaj. Ne gledajući ni lijevo ni desno stade se ona spuštati niz stepenice, brišući rukavom bluze navrele suze koje su obilato tekle i padale krupne i sjajne kao graške, pa se razbijale na sivom asfaltnom tlu.

Zadnja vožnja

U sive jesenske sumrake postao je djed Ilarija žalostan. Oči su mu zasuzile i postate sive. Bijeli brci su se objesili kao od umora, U tijelu je osjećao tromost staračku. I strah se je pojavio u njemu. Pa kadgod bi sunce u predvečerje počelo da se spušta, on je zabrinuto motrio crne oblake kako plešu oko sjajne kugle. I što bi svjetlost postajala slabija, bivao bi djed sve žalosniji. Prolazio je rukom preko navoranoga lica, opipavao je u njemu tvrde ureze i razmišljao o prošlosti. Kako je bilo nekada, a kako je danas. Onaj život nekadanji, i ovaj današnji!

— Da li je uistinu, — pitao se je djed, — toliko velika razlika? Ili se to čovjeku samo pričinja? A možda je ipak . . .

I večeras tako . . .

Zadubio se je u misli, koračajući pognute glave po prostranoj kuhinji. Mrak se je uvlačio kroz malena okna i bivao gušći. Crni se predmeti sablasno cerili u kutovima. No to ga nije diralo. Strah je dolazio s druge strane. Iz nutrine. U duši je bilo gnjezdo straha.

To gašenje jesenskih dana rađalo je teški bol u njemu. U nutrini su se odrazivali ti krvavi odbljesci turobnoga sutona; gomilali su se oblaci, jedan preko drugoga. Sudarali se u sivom tajanstvenom prostoru i taj sudar odrazio se suznim svjetlucanjem u oku zamišljenog starca.

Zapalio je drhtavu petrolejku, sjeo na niski tronožni stolčić i opet se zanio u misli.

Uviđao je: kako je teško, kad si osamljen i star i slabost ti gmiže kao zmija kroz tijelo. Vršnjaci su njegovi nemoćni starci i mnogi već nijesu na životu. Oni, sva ta njegova generacija, jesu bijedni nemoćnici i kosti im klapću od umora i sasušenosti. A nekada su oni bili mladi i čili momci, rumenih lica i nafitiljenih brčića, prolazili su seoskim sokacima i zelenim njivama; ljubili su rumena lica i prkosne usne vedrih djevojaka; pjevali su gromke pjesme uz tamburu i s ciganima se kerili — lijepili im banke na čelo i zaticali za gudalo neka se vijore.

I zalazi u mislima dalje: uviđa kako je veselo bilo nekada, jer tada je u njemu drhtala jedrina mladosti. Da, nekada, — dok je pucao u kolu iz starinske kubure i hvatao jedre žene za pleća, obujimao ih snažnim rukama i tepao riječi medene i pustopašne.

Sjećao se djed i rata i vojničkih kolona i mnogih drugih nevolja. Uvuklo mu se u pamet ono užasno klanje i oni mučni krvavi dani. Ali ni te ratne strahote, ni ono naporno povlačenje po sniježnim Karpatima nije se tako duboko zasjeklo u dušu, kao vrijeme opojene mladosti. Mladost, mladost, to je ono razdoblje, koje ga zaokuplja večernjim mislima jesenskih turobnih dana.

I sada je večer i on sjedi pri drhtavoj petrolejci i misli na prošlost, razmišlja o smrti koja je pred vratima. Osjeća on u nogama bolove reumatizma. Slab je; izmoren i poguren, i ako u licu još imade nešto zdrave rumenkaste boje. On osjeća da su mu dani odbrojeni, da će naskoro zaklopiti oči i ostaviti selo i njive i šume hladovite, i konje svoje vrance vilovite; i dugove mnoge porezne i ostale koji leže na tom pradjedovskom gruntu. — Nije se to — živo rezonira djed Ilarija — nekad znalo za uknjiženje na posjed; i rijetko kada je u kuću zalutala porezna opomena, a

kamoli egzekutor. A sađa su to svakodnevne pojave. Sada se mučiš, znojiš, kidaš se nad plugom i rasipaš život, a za naplatu te muke nema utjehe, nego — nove brige i skrb i borba za koricom kruha. Da, da, žalost golema i pokaranje Božje ništa drugo! Zaključuje djed, ustaje i proteže se.

Ulazi starica Luca, stavlja na sredinu sumračne prostorije okruglu nisku trpezu, donosi zemljanu zdjelu i malene drvene kašike. Zatim skida kotlić sa čađavog lanca na ognjištu, u kome vrije kisela čorba. Donosi na trpezu tvrdu polovinu raženoga kruha, dvije lukovice i veliku od drveta izdubenu solenicu.

Krste se starci i mole se glasno prije jela. Glasovi im mrmore u zadimljenom prostoru i titraju riječi brecave kroz tišinu, u kojoj se još samo čuje piskutljivi glas kuhinjskoga cvrčka.

Lomi djed Ilarija slabim rukama sasušene komade crnoga kruha i šuti. Gleda u svoju posudicu: čorba je mutnosiva i tek se pogdjekoja štrokica masti vidi na površini. Tek zagrize zalogaj kruha, odmah šrkne i žlicu čorbe, da se raskvasi kruh u ustima. U mislima teku minute i samo ponekad javi se starica, žvačući svoj zalogaj:

— A ti, ko, nešto se rastužio? Da nisi možda bolestan, stari?

— A, pusti! Nije ništa. Samo malo stislo pod rebrima. A i kostobolja. Al' proći će.

Tako je prošla večera i djed Ilarije osjetio kako ga ono pod rebrima prilično uhvatilo. I presavio se, a rukom uhvatio bolno mjesto.

— Stara, rasprimljaj mi postelju, meni je sve gore!

Starica se zabrinuto uzvrpoljila, raspremila postelju, pripremila mu topli crijep da stavi na bolesno

mjesto, pa dohvatila krunicu i počela se u jednom kutu moliti za zdravlje svoga djeda.

Djed Ilarije se prevrtao po postelji, brojio sate, škripao zubima i osjećao kako se ono ispod rebara raširilo po svemu tijelu. I znoj ga je probijao, a košulja mu se na leđima sva smočila; ali je šutio i mislio u sebi: kako je teško biti bolestan; i čudio se: šta je to došlo iznenada, i kako najednom tako? Istina, već više dana predosjeća on nešto slično. I žalost je ta već dulje vremena zagospodarila u njegovoj duši. U mislima proživljuje mladost i sve mu se slike nižu ispred očiju. Zao mu je što je opet došla jesen kad zriju dunje po šljivicima i lišće opada sa drveća. Teško mu je bilo, što je prošlo ljeto sunčanih dana i zlatnog žitnog klasja. Jer on je uvijek najvolio ljeto. Upravo je uživao promatrati nepokošene livade i gaziti žutim žitnim poljima; provoditi vrijeme u motrenju žitnog talasja, gaziti po rosnim puteljcima kroz nepregledne redove rascvjetalih makova. A sada je sve bilo puno smirenosti, i seoske ulice su opustjele, a sive se magle šire preko krovova, ispunjavaju svojom odurnom vlagom zrak i tište pluća, otežavaju čovjeku disanje.

— Čuj stara! — otimlje se djedu glas iz grla.

— Šta je?

— Meni je sve gorje!

— Ta nemoj! — prestravljuje se baba Luca i zazivlje Bogorodicu i svetu Petku u pomoć i zaštitu.

A ujutru kad je djed ispružio noge iz vunenog pokrivača, škljocnu nešto u koljenima i nemoć neka prostruji kroz svaku pojedinu žilicu. Htjede djed da siđe dolje, ali ga nešto živo pritegnu u postelju, pa se brzo pokorio, pokrio ponovno sve do vrata i legao opet mirno i na leđa. Znao je šta to znači i zbog toga mu se u oku javi mokrina, a drhtava se ruka hitro pokrenu, da utare trag staračke tuge i umiranja

— Hej, stara! Ja, ja... — teško je i dahćući, otežući pojedine riječi, izgovarao umorni starac — izgleda, kao da ne ću moći ustati...

Starica je šutjela. Ona nije mogla prozboriti ni jedne riječi. Šutnja je bila jedina utjeha rastuženoga srca. Nije ona mogla progovoriti, jer je osjetila kao da ju je sapelo u grlu. I zato se okrenula, odbrzala u kuhinju i pokrila navorano lice prodrtom crnom pregačom. U podne je dovela svećenika, a onda i liječnika. Taj je samo mahnuo rukom.

Djedu je bivalo sve teže, te je sada i muklo kašljao, napinjući se pri tome. Kašalj ga je veoma izmučio. Zaboravio je i na lulu, na koju inače nikada nije zaboravljao.

— Kako je stari? — pita ga strašljivo baba Luca.

— A, pusti! Slabo! — Nego idi u štalu možda su konji gladni!

A ona šapuće, sažalno i glasom punim tuge:

— Eh, konjići moji, hoće li vas on još potjerati?

Konji, konji! Da. To je ponos djeda Ilarije. Nije na svijetu bilo veće vrijednosti za njega, veće radosti Konji su bili njegov kliktaj zanosa i smijeha.

Rastapao se on od milinja kada uđe u štalu, a vranci radosno zatopću nogama i zamigolje gojnim vratovima. A dobri su u njega konji od postanka. Uvijek je pazio da mu konji budu među najljepšima u selu. Tetošio ih je i mazio, samo da budu gojni, da se drže ponosito, da poteknu širokim drumom poput najbrže željeznice.

Kao što građane zanose blještavi automobili, isto e tako djeda Ilariju ispunjavao velikom radošću onaj čas, kada ponosno sjedi u kolima, steže kajaseve, a vranci zagrabe hitrim nogama, te samo promiču prozori seoskih kućica. A uživao je, kada se namjeri na nekog prkošliju koji ide s kolima iza njega, pa skrene

u stranu, da ga pretekne. Vranci djeda Ilarije znali su svoju dužnost. Nikad oni ne bi dopustili da njihova kola drugi pretekne, nego bi zagrabili i u bijesnom trku ostavili takmaca iza sebe. Bili su oni ponos djedov. Uvijek je među ljudima govorio:

— E, ljudi, što mi požderaše ove moje mrcine. Nikad im dosta. Sipam prid njih zob, sino i kukuruze... Sva mi okna isprazniše!

— Al' zato su konji, kast, da ih nema u deset sela.

— Ono jest, dobri su. A tako i treba. Dobri konji to ti je sve. Čoek nema volje ni kočijašit, ako su prid njim njeke rage.

Tako djed Ilarija. Najomiljeniji razgovor bio mu je o konjima. Uvijek je zato navijao na tu temu. A ljudi ga znali, slušali, povlađivali mu i govorili poslije među sobom:

— E, jest! Treba kast istinu. Što su u njega vranci, i car bi se s njima mogo podičiti!

Treći dan ujutro, kad je djed Ilarija uvidio da njegova bolest ne ide bolje, postao je još zamišljeniji i tužniji. Iz malenog sajtluka srknuo je naprstak rakije, povukao dva dima iz lule, ali odmah ostavio. Nije mu išlo. Ni jelo mu nije prijalo. Pred očima mu se maglilo. Svi su mu predmeti bili nekako sivi i titravi; jesensko sunce koje je došlo kroz prozor zaplelo se među njegove sijede bijele brke, a on je nemoćan rukom prevukao preko mršavog i obrijanog lica, kao da hoće izmjeriti toplinu krvnoga strujanja. Ruka je drhtala i djed se je sjetio kako je u toj ruci upravo ključala snaga; onda, kad je osjećao u sebi suvišak energije, podižući na krčevinama zasječena golema trupla suhih bukava i jasenova.

Dozvao je u sobu staricu, ispitkujući ju, šta je s konjima: je li Cezar izbio nogom dasku s drvenog zida; nije li se možda zapleo u ulare, imade li pred njima dosta zobi.

A kad je zazvonilo podne, ustao je djed Ilarija stenjući, na zaprepaštenje bake Luce koja se tri put prekrstila, motreći ga kako se je počeo oblačiti.

— Ilarija, ku'ćeš, Bog bio s tobom i divica Marija i svi sveti anđeli.

— Pusti me, baba! Idem na vožnju!

— Oj, Ilarija, kršteniče, okani se toga!

Ali djed je ostao uporan i čvrst u svojoj odluci. Oblačio se je sporo sjedeći na stolici, čelo mu se orosilo, a po leđima je osjećao, kako mu struji val hladnoće.

Tromim korakom, poštapljujući se, pognut i shrvan dovukao se je do štale: a kad su vranci veselo zarzali, vratila se u njega odnekud stara snaga, pa je pljucnuo u žuljavi dlan i pogladio konje po sjajnim vratovima.

— He, he, vrančići moji dragi, hajdemo malo na sunce, na taj Božji zrak; u život. Obješenjaci moji, hajdemo..:

Sporo je zaprezao konje, a oči mu se čudno sjale, i u njima se odražavalo neopisivo zadovoljstvo i sreća,

A onda je sjeo u kola, dostojanstveno podigao glavu, potisnuv šiljatu šubaru sa čela i šucnuo blago konje s kandžijom.

Vranci potekoše, a pod točkovima šušti lišće jesensko, viju se na lijevčama konci bijele paučine. Djed Ilarija motri kako se ritmično gibaju snažne konjske noge, motri žuto lišće kako se talasa po putu obasjano jesenskim sunčanim zrakama, trepeć očima i zaboravlja na bolest, na starost i slaboću; osmjehuje se vedro i pjesma mu, kao nekada, slijeće s usta, gunđa je tiho i otegnuto:

„Ej pita nana: što je suknja vrana?
Suknja vrana, jer žalim dragana..."

Lišće šušti i lepršа pod konjskim nogama. Tresu se kola. Vranci bježe kao mahniti. Djeca zinula uz cestu. Žene se krste od čuda, a ljudi kimaju glavom.

— Djed Ilarija se vozi!

— Eh, tvrda je to vjara!

— Jest, tvrda! Malo je taki!

Djed Ilarija se osmjehuje i treperi mu bijeli brk od zadovoljstva. Miluje okom svoje vrance. Od nekog ganuće suza mu se javlja u oku. Kradomice puzi niz lice. Suza. Blistava, mala kapljica.

— Ej, Ilarija, Ilarija, zar tako?

Istom pred večer uletio djed Ilarija u dvorište kao na vilinskim krilima. Uletio i kola stadoše. Po konjima pjena. Dahću. Lijevak udara kopitom. A djed klonu. Zaklopio je oči, uhvatio se rukom za srce i ispružio se. Baba Luca vrisnula. Došli susjedi, unijeli djeda u sobu i zapalili svijeću, a on nakon nekog vremena došao k sebi i prošaptao:

— O, Bože, pomozi mi!

Pogledao začuđeno oko sebe, zapitao za konje i zaspao . . .

Do večeri, kad je mir zavladao selom, i prve zvijezde skromno zatreperile, kad se je javila momačka pjesma, zvono tužno zacinkalo. Zacinkalo zvono i nikako da stane. A sokakom leti lišće i plešu koraci. Domovi zgureni šute. Ljudi sjede kraj toploga ognjišta I s tugom u očima šapuće mnogi:

— Ode nam djed Ilarija, tugo 'moja!

— A dobar je bio, ko kruh dobar . . .

— E, podaj mu Bože duši lako.

Još je zvonilo zvono. I rzali su vranci u štali djeda Ilarije.

[illegible]

Broj 6